

**ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНФОРМАЦІЙНО-
КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА
КАФЕДРА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему: «УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ФАКТЧЕКІНГУ ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГІГІЄНИ В БОРОТЬБІ З
ФЕЙКАМИ»**

на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа
освітньо-професійної програми Управління інформаційно-комунікаційною діяльністю

*Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело*

_____ Федір Чагарний

Виконав: здобувач вищої освіти
групи ДЗДМ-61
Федір Чагарний
Керівник: Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, к.іст.н., доц.
Рецензент: Людмила ДАНИЛЕНКО, к.філол.н., проф.

Київ 2024

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
Навчально-науковий інститут менеджменту та підприємництва
Кафедра документознавства та інформаційної діяльності

рівень вищої освіти другий «Магістр»
спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа
освітня програма: Інформаційна аналітика та зв'язки з громадськістю
форма навчання: денна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____Тетяна Сидоренко

«___» _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Чагарного Федора Феодосійовича

1. Тема роботи: «Український досвід фактчекінгу та інформаційної гігієни в боротьбі з фейками», керівник кваліфікаційної роботи: Тетяна СМЕЛЬЯНОВА, к. істор.н., доц. каф., затверджено наказом Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій від «15» жовтня 2024 року, №320 .

2. Строк подання студентом роботи: «15» грудня 2024 р.

3. Вихідні дані про роботу:

Мета дослідження спрямована на аналіз, виявлення та пояснення російських фейків, вивчення розвитку критичного мислення, інформаційної гігієни та фактчекінгу в Україні.

Об'єкт дослідження: інформаційна війна Росії з Україною.

Предмет дослідження: фактчекінг, медіагігієна та розвиток критичного мислення в сучасній Україні.

4. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Російська пропаганда та її роль в інформаційній війні.

2. Український досвід протидії російській дезінформації.

3. Інформаційна гігієна в медіапросторі.

5. Перелік ілюстративного матеріалу: презентація

6. Дата видачі завдання: «07» вересня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Визначення тематики, вибір наукового керівника, уточнення теми	09.09.2024	виконано
2.	Розроблення та складання плану кваліфікаційної магістерської роботи	17.09.2024	виконано
3.	Підготовка 1 розділу	08.10.2024	виконано
4.	Підготовка 2 розділу	29.10.2024	виконано
5.	Підготовка 3 розділу	22.11.2024	виконано
6.	Висновки	29.11.2024	виконано
7.	Підготовка остаточного варіанту роботи	12.12.2024	виконано
8.	Написання відгуку науковим керівником	13.12.2024	виконано
9.	Оформлення та представлення роботи на кафедрі та перевірка на плагіат	16.12.2024	виконано
10.	Підготовка доповіді, презентації та ілюстративного матеріалу, рецензія	18.12.2024	виконано
11.	Попередній захист роботи	20.12.2024	виконано
12.	Основний захист кваліфікаційної магістерської роботи	23.01.2025	

Здобувач вищої освіти
Науковий керівник

Федір ЧАГАРНИЙ
Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА

РЕФЕРАТ

Текстова частина кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня магістра: 71 стор., 50 джерел.

Мета роботи – виявлення та пояснення основних тенденцій розвитку критичного мислення та фактчекінгу в Україні.

Об'єкт дослідження – фактчекінгові організації, стан і тенденції розвитку інформаційної гігієни в Україні.

Предметом дослідження є факти виявлення фактчекінговими організаціями фейків в українському інтернеті та соціальних мережах, а також стан української медіагігієни.

Короткий зміст роботи: Російська війна в Україні проходить не лише на лінії бойового зіткнення, а й на інформаційному фронті. За час війни з Росією Україна здобула значний досвід виявлення фальшивої інформації та відвертої брехні, яку ворог використовує для введення в оману українського суспільства та світової громадськості. В Україні створено фактчекінгові організації та сайти, які щодня розвінчують російські інформаційні та режисерські фейки, коли сценаристи вигадують історії, а знімальні групи з режисерами та політтехнологами знімають це, як кінофільм, щоб випустити сюжет в новинах. Щоб захиститися від інформаційної брехні, яка може розколоти і зруйнувати країну, найбільшою гарантією міцності народу є високий рівень його його критичного мислення. Як показала російсько-українська війна, українське суспільство стійке до російської дезінформації і навчилося розрізняти фейки.

Ключові слова: інформаційна війна, фейк, медіагігієна, медіаосвіта, фактчекінг, критичне мислення, інформаційні джерела, ботоферма, троль, тролінг, ПСГО, пропаганда, міф, інформаційні війська.

ABSTRACT

The text part of the qualification work for obtaining the master's degree: 71 pages, 50 sources.

The purpose of the work is to identify and explain the main trends in the development of critical thinking and fact-checking in Ukraine.

The object of the research is fact-checking organizations, the state and trends of the development of information hygiene in Ukraine.

The subject of the study is the facts of the detection of fakes by fact-checking organizations on the Ukrainian Internet and social networks, as well as the state of Ukrainian media hygiene.

Summary of the work: The Russian war in Ukraine is taking place not only on the combat front, but also on the information front. During the war with Russia, Ukraine gained considerable experience in identifying false information and outright lies, which the enemy uses to mislead Ukrainian society and the world public. In Ukraine, fact-checking organizations and websites have been created that daily debunk Russian information and directorial fakes, when screenwriters make up stories, and film crews with directors and political technologists shoot it like a movie to release the plot in the news. In order to protect against informational lies that can split and destroy the country, the greatest guarantee of the people's strength is a high level of their critical thinking. As the Russian-Ukrainian war showed, Ukrainian society is resistant to Russian disinformation and has learned to distinguish fakes.

Keywords: information war, fake, media hygiene, media education, fact-checking, critical thinking, information sources, bot farm, troll, trolling, IPSO, propaganda, myth, information troops.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ТА ЇЇ РОЛЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ	
1.1. Історичний аспект поняття інформаційної війни та пропаганди	11
1.2. Фейк як інструмент дестабілізації суспільства	18
1.3. Соціально-психологічний аспект російських фейків	21
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ	
2.1. Державні установи протидії російській пропаганді	26
2.2. Платформа StopFake: методологія та цінності	32
2.3. Громадська ініціатива «По той бік новин»	34
2.4. Фактчекінговий проєкт «Без брехні»	37
2.5. «Вокс Україна»: від волонтерського проєкту до аналітичного центру	41
2.6. Боротьба ЗМІ з фейками	43
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА В МЕДІАПРОСТОРІ	
3.1. Правове регулювання боротьби з російськими фейками	47
3.2. Співпраця з іноземними державами у боротьбі з російською пропагандою	53
3.3. Методи виявлення фейкової інформації	57
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	68

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі інформація вважається одним із найважливіших ресурсів, але водночас вона може бути використана в інформаційній війні для поширення дезінформації та фейків. Фейки – це інформація, яка містить помилкові, неперевірені факти або відверту брехню, що створюється для впливу на суспільство. Інформаційні війни стають все більш розповсюдженими в різних частинах світу, а вірогідність того, що така війна може бути запущена проти будь-якої країни, зростає з кожним днем.

Україна, як країна, яка зазнає військової агресії з боку Росії, стала жертвою дезінформації та інформаційної агресії. Фейки, що поширюються Росією, стали інструментом для впливу на українське суспільство, формування відносин між Україною та її сусідами, а також для впливу на думку міжнародної спільноти. У таких умовах протидія дезінформації та фейкам стає важливою проблемою для українського суспільства.

З появою української блогосфери опір російській інформаційній війні змістився в інтернет і соціальні мережі, де відбувається не тільки розвиток української думки, культури й мистецтва, а й боротьба з ворогом за виживання [1]. Блоги стали новими засобами масової інформації [3,119], що прийшли на зміну традиційним медіа – пресі, радіо і телебаченню. Цей процес має різноманітні методи та стратегії, які використовуються українськими органами влади, ЗМІ, громадськими організаціями та блогерами для запобігання поширенню дезінформації і відстоювання правдивості фактів про події в Україні. Відповідно соціальні мережі стали важливим комунікативним простором сучасної думки і культури [8, 21].

Мета роботи полягає в дослідженні українського досвіду, методів і технологій у боротьбі з російською пропагандою, фейками, ІІСО, які впливають на громадську думку та змінюють ставлення до різних подій; в аналізі роботи

владних структур та засобів масової інформації при виявленні і спростуванні ворожої інформації, спрямованої на дестабілізацію українського суспільства.

Серед найбільш поширених методів російської інформаційної війни в Україні є вигадкування фейків, дискредитація українських владних структур для зриву поставок зброї в Україну, зрив мобілізації на фронт, поширення ідеї про неефективність дій української влади, створення негативного образу України в інших країнах, стимулювання конфліктів та соціальної напруги для розколу суспільства на ґрунті корупції, нагнітання паніки про нанесення Росією ядерного удару по Україні та неможливості виграти війну з Росією через страх і таємні домовленості з агресором західних країн.

Відповідно до мети дослідження сформульовані такі **завдання**:

- систематизувати думки дослідників щодо сутності й технологій інформаційної війни;
- проаналізувати фейк як інструмент дестабілізації суспільства;
- дослідити роль державних організацій у боротьбі з фейками в українському медіапросторі;
- дослідити роль українського громадського сектора у боротьбі з фейками, зокрема фактчекінгових платформ StopFace, «По той бік новин», «Без брехні», «Вокс Україна»;
- зробити аналіз правового регулювання боротьби з фейками в Україні;
- дослідити тенденції медіаосвіти і критичного мислення в українському суспільстві.

Об’єкт дослідження – російсько-українська інформаційна війна.

Предметом дослідження є досвід держави у боротьбі з російськими фейками та громадських організацій StopFace, «По той бік новин», «Без брехні», «Вокс Україна».

Ступінь наукового опрацювання проблеми. В Україні теоретичні аспекти інформаційних війн досліджували А.О.Фісун; еволюцію інформаційних війн – І.О. Валюшко; інформаційні війни проти України та засоби їх ведення –

О.Ю. Горбань; технології інформаційних війн – О.П.Дубас, Я.М. Жарков; інформаційні війни в соціальних мережах та інтернеті – О.В.Курбан; засоби протидії інформаційним війнам – В.В. Носов; вплив інформаційних війн на формування політичної свідомості суспільства – Т.А.Пода; глобальні інформаційні війни та інформаційну політику в державі – Г.Г.Почепцов; інформаційну експансію та інформаційні атаки у медіа – О.А. Саприкін; вплив інформаційних війн на трансформацію соціальних систем – О.М.Сенченко; психологічні впливи та їхній вплив на інформаційну безпеку – Л. Г.Чистоклетов; розвиток фактчекінгу, критичного мислення та медіаосвіти – О.В.Волошенюк, О.М.Гороховський, Д.Ю.Дзюба, В.Ф.Дубровський, В.Ф.Іванов, Л.М.Кульчинська, Л.А.Найдьонова, Л.Є.Новікова, С.О.Терно, Г.В.Онкович, Г.Г.Почепцов, О.С.Хоменок, А.В. Шуба та інші.

Методи дослідження. У роботі використано структурно-типологічний, порівняльний методи та метод контент-аналізу, що дозволяє досліджувати російський та український досвід інформаційної війни.

Апробація матеріалів роботи та публікації. Окремі положення дослідження апробовані на II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Соціальні комунікації в умовах глобалізації суспільства: виклики та перспективи», яка відбулася 07 листопад 2024 року в Державному університеті інформаційно-комунікаційних технологій. За результатами конференції опубліковані тези «Фактчекінгові інформаційні платформи в Україні».

Структура та обсяг дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури. У Вступі визначено актуальність теми, сформульовано актуальність, мету, дослідницькі завдання, об'єкт, предмет дослідження, загальний огляд наукового опрацювання проблеми в Україні. У першому розділі «Російська пропаганда та її роль в інформаційній війні» зроблено теоретичний огляд історичного розвитку поняття інформаційної війни, фейку як технології інформаційної війни. У другому

розділі «Український досвід протидії російській дезінформації» досліджено роботу державних організацій у розвінчування російських фейків, а також громадських фактчекінгових організацій StopFace, «По той бік новин», «Без брехні», «Вокс Україна». У третьому розділі «Інформаційна гігієна в медіапросторі» зроблено аналіз правового регулювання боротьби з фейками в Україні, співпраці з іншими державами у боротьбі з російськими фейками, проаналізовано методи виявлення фейкової інформації в Україні. У Висновках узагальнено результати дослідження. Загальний обсяг роботи становить 72 сторінки. Список використаних джерел та літератури складає 50 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ТА ЇЇ РОЛЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

1.1 Історичний аспект поняття інформаційної війни та пропаганди

Інформація — це ключ до розв’язання багатьох питань та проблем, що потребують конкретного плану дій. В умовах сьогодення матеріали на будь-яку тематику можна знайти в мережі, які знаходяться у вільному доступі. Проте з часом суспільство навчилося зловживати інформацією та використовувати її в корисливих цілях. Від приємного споживання діджиталізації до небезпечного методу ведення боротьби один крок.

Феномен інформаційних війн активно досліджується останні десятиліття. Саме поняття інформаційної війни безпосередньо пов’язане з протистоянням держав та військовими конфліктами. В епоху Київської Русі князь Святослав попереджав: «Іду на ви». Це була своєрідна інформаційно-психологічна операція, щоб залякати свого ворога. Ця інформація наводила паніку, що допомагало князю деморалізувати суперника. Цей факт свідчить про те, що людина ще здавна використовувала інформацію як зброю у воєнних цілях. Відтак соціальні мережі, де зосередилася інформаційна боротьба, стали важливим чинником політичного впливу на масову свідомість [12]. Відтак разом із соціальними функціями комунікації [13, 9] інтернет і соціальні мережі стали майданчиками для ведення інформаційної війни.

Українські дослідники Д. Богуш та О. Юдін зазначають, що про ведення інформаційної війни можна говорити лише в тому випадку, коли здійснюється комплексний вплив на інформаційну сферу противника, який передбачає створення умов для ведення бойових дій або виступає як самостійний чинник, що змушує конфронтуючу державу відмовитись від намічених політичних, економічних чи інших цілей. При цьому особливостями інформаційної війни в будь-якому випадку є ризик і невизначеність її результатів. Боротися з

інформацією потрібно комплексно, адже її вплив може мати руйнівні наслідки. З появою блогів блогосфера стала електронним щоденником подій [43], а блогер – новим героєм нашого часу, тому блогосферу почали розглядати, як прикладну галузь у комунікаціях [24], а за вагою в суспільстві – відзеркаленням соціокультурних процесів [38]. Відтак з'явилося багато методичних порад, де досить розлого обґрунтовується, навіщо потрібні блоги [40] і як їх просувати й розвивати [42].

Інформаційні війни тотально заповнили весь світ й активно ведуться впродовж багатьох років. Для досягнення воєнних цілей великі держави можуть займатися залякуванням ворога, використовуючи брехливу інформацію як зброю для деморалізації суперника. Наразі інформаційна війна стала складовою складовою військового вторгнення. Головна мета інформаційної війни – деморалізація ворога, провокація громадянських конфліктів між владою і суспільством, насадження панічних настроїв. Лише вдумливі люди, які володіють здатністю критично оцінювати інформацію, можуть відфільтрувати правду від брехні, а реальні факти від залякування. Однак здатність критично мислити є не в кожній людині, адже це не всім під силу.

Дослідники П.Шпиґа та Р.Рудник виділяють 4 підходи у потрактуванні впливу інформаційних війн на суспільство:

- перший підхід трактує інформаційну війну як сукупність політико-правових, соціально-економічних, психологічних дій, що передбачають захоплення інформаційного простору, витіснення ворога з інформаційної сфери, знищення його комунікацій, позбавлення засобів передачі повідомлень тощо;

- за другим підходом інформаційна війна – це найгостріша форма протистояння в інформаційному просторі, де першочергового значення набувають такі якості взаємодії, як безкомпромісність, висока інтенсивність суперечки та короткотривалість гострого суперництва;

- за третім підходом інформаційна війна інтерпретується як форма забезпечення та ведення військово-силових дій за допомогою найсучасніших

електронних засобів (цифрових випромінювачів, супутникових передавачів та інших аналогічних засобів, які застосовуються для виконання військових завдань);

- четвертий підхід ототожнює інформаційні війни з кібернетичними війнами (протистояння між технічними системами) [39].

За визначенням Агентства оборонних інформаційних систем США (DISA), інформаційна ворожнеча — це «дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги на підтримку національної військової стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи супротивника, одночасно залучаючи та захищаючи наші дані та інформаційні системи».

У новіших публікаціях Міністерства оборони США розвинувся ширший термін – *інформаційні операції*, що поєднує використання технологій, які вже були частиною інформаційної війни, але з більшим акцентом на гуманітарні аспекти використання інформації, включаючи аналіз соціальних мереж, аналіз прийняття рішень та цивільні агентства, які можуть доповнювати військові зусилля в інформаційному просторі.

У зоні військових дій, інформаційна війна може бути використана для забезпечення підтримки бойових операцій або для дискредитації противника. За допомогою інформаційної війни можна викликати паніку серед населення, створювати враження успіху або поразки, впливати на рішення політичних та військових лідерів та багато іншого.

Інформаційна війна також може мати глобальний вплив на економіку, культуру й суспільство, викликаючи дезінформацію, маніпуляції та вплив на міжнародну політику. У зв'язку з цим захист від інформаційної війни стає все більш важливим завданням для кожної держави. Це вимагає не тільки розробки та впровадження ефективних технологій, але і забезпечення відповідних законодавчих норм та правил для захисту інформаційної безпеки країни.

Інформаційна війна створюється для впливу на громадську думку та формування бажаної точки зору на певне питання. Організатори інформаційної

пропаганди намагаються доповнити логічний процес мислення та систему поглядів у суспільстві або групі на користь своїх інтересів. Внаслідок цього факти та події розуміються в омріяному світлі, формується бажана картина світу або життєва позиція щодо раніше суперечливих або неправильно зрозумілих питань.

У сучасному медійному просторі блогосфера почала відігравати важливу роль [37]. Якщо до війни найбільшим джерелом впливу було телебачення, то під час війни, коли люди вимушені були залишити свої домівки і телевізори й виїхати в більш безпечні зони – в глибину України чи за кордон, тому соціальні мережі і блогосфера замінили телебачення, а професія блогера набула такої ж популярності, як раніше телеведучий [31].

Більшість дослідників блогосфери вважають, що блог – це есе цифрової цивілізації, але в інтернеті можна знайти думки, що блог все ж повинен мати певну жанрову структуру [33]. Блогер має добре знати технології ведення інформаційних війн, що ведуться з підривних центрів ворожих країн, де інформаційні координатори застосовують різні методики, зокрема подання неправдивих фактів із логічними доказами їхньої істинності, фальсифіковані дослідження та аргументи, у які жертва гіпотетично повірить і прийме за правду. За відсутності стійких систем переконань мета інформаційної війни полягає в тому, щоб поставити під сумнів наявні погляди, посіяти розбіжності та спекуляції. Для менш освічених та незрілих верств населення головне завдання інформаційної війни полягає в тому, щоб закрити сформовані прогалини у свідомості та знаннях релевантною, легко засвоюваною та логічною інформацією. Проте зі збільшенням обізнаності та рівня освіти, вразливість до таких методик зменшується, тому інформаційна війна вимагає більш витонченого підходу до створення сумнівів та маніпулювання думкою. Основним методом такої війни є переривання або спотворення інформаційних потоків та процесів прийняття рішень противником. Хоча ця зброя не завдає фізичної шкоди, вона може призвести до реальних бойових дій.

Очевидно, що інформаційна війна є складовою ідеологічної боротьби. Такі війни безпосередньо не призводять до кровопролиття, руйнувань, втрати їжі чи домівок. Це призводить до несерйозного ставлення до них. Та шкода, яку інформаційна війна завдає психології суспільства і окремих людей, за масштабами й значенням може порівнюватися зі збройним конфліктом, а іноді може перевищувати його наслідки. Біблійна легенда згадує Гедеона як людину, яка звикла залякувати своїх ворогів під час війни. Одного разу він налякав ворога до такого стану, що той розгубився і напав на власні війська. Приклади впливу інформації на моральне та духовне становище супротивника можна побачити в Стародавньому Римі, у феодальні часи (наприклад, у боротьбі з єрессю за «істинну віру») і в більш пізні роки. Особливого значення інформаційна війна набула у 20 столітті, коли газети, радіо і телебачення стали справжніми засобами донесення інформації до мас. Вже в цей час США транслювали радіопрограми на регіони «традиційних інтересів», тобто Латинську Америку, Великобританію та її колонії, Німеччину, яка прагнула змінити умови Версальського мирного договору, німців Помор'я та Верхньої Сілезії в Польщі та судетських жителів у Чеській Республіці. Однак у 30-х роках інформаційна війна перестала бути доповненням до збройної і перетворилася на самостійний вид боротьби. Такі явища, як німецько-австрійська радіовійна 1933-34 років за приєднання Австрії до Третього Рейху. Саме в цей час народилося і набуло поширення поняття «інформаційні загарбники».

Інститут національних стратегічних досліджень США і деякі західні експерти й вчені виділяють кілька компонентів інформаційних війн. Одна з них — ведення психологічної боротьби. Головне завдання якої — маніпулювати масами. Метою таких маніпуляцій є:

- впроваджувати ворожі шкідливі ідеї та переконання в суспільну та індивідуальну свідомість;
- дезорієнтувати та дезінформувати маси;
- послаблювати певні переконання і цінності;

- залякувати власний народ образом ворога;
- викликати страх суперника власною силою.

Одним із основних методів ведення інформаційно-психологічної війни є пропаганда, яка є поширенням різних політичних, філософських, наукових, художніх та інших ідей для впровадження їх у громадську думку і активізації їх у масовій практичній діяльності населення. При цьому пропаганда включає повідомлення, які поширюються для здійснення добродійного впливу на громадську думку, провокування запрограмованих емоцій, зміни ставлення до тієї чи іншої ситуації або поведінки різних груп людей, прямо або опосередковано приносячи користь організаторам. Основна мета пропаганди, спрямованої проти ворожих націй, полягає в тому, щоб зламати їхню волю до боротьби. Він прагне знизити волю до опору, і робить це кількома способами. Один із них — це зображення військових успіхів пропагандиста. Другий — уявити збройну та економічну міць, з якими доводиться стикатися ворогу. Третій — це зображення моральної переваги справи, проти якої бореться ворог. Це частина стратегічного плану нації, щоб залякати ворожих лідерів, відокремити їх від свого народу та зламати опір шляхом надання доказів того, що маси антагоністичного народу були обдурені та введені в оману. Як зазначив Дмитро Кулеба у своїй книзі «Війна за реальність», російська пропаганда вміло маніпулює громадською думкою. Вона створює ілюзію альтернативної реальності, де Росія — це захисник прав і свобод, а Україна — країна фашистів та нацистів [15]. За допомогою фейкових новин, зміни контексту та фактів, підроблених доказів та міфів, пропагандисти створюють враження, що у всьому світі є лише дві сторони: Росія та Захід, які ведуть боротьбу за світову гегемонію. У цьому контексті Україну зображено підлеглим і безпомічним суб'єктом, на якого можна не зважати. Спостерігачі відзначають, що у багатьох країнах світу є люди, які повірять у будь-яку пропагандистську інформацію, яка підтверджує їхні стереотипи та упередження. Це свідчить про необхідність не тільки боротися

з ворожими переконаннями, але й створювати альтернативні наративи, які б демонстрували іншу, більш правдиву картину подій.

Пропаганда використовує багато інструментів, щоб довести свою точку зору та переконати громадську думку. Один з таких інструментів - створення міфів. Міф — це вигадана історія або концепція, яка виглядає правдоподібною, але не має дійсного підґрунтя. Пропагандисти можуть створювати міфи про ворога, зображуючи його як безжалісного, агресивного та недостойного довіри. Іншим інструментом пропаганди є використання підроблених доказів. Це може бути зміна фотографій, відео або документів, щоб вони підтверджували ворожу точку зору. Наприклад, можуть бути показані фотографії з іншої війни або використані монтажні техніки, щоб підтримати пропагандистську ідею. Зміна контексту та фактів - це ще один інструмент для популяризації наративів. Він має на меті використання цитат та інформації, вибіркової редакції новин або використання синонімів, щоб змінити сенс речень. Пропагандисти можуть змінювати контекст подій, щоб створити певну інтерпретацію, що сприяє їхній точці зору. Одним із найбільш ефективних методів вищезазначеного процесу, який може використовуватися для впливу на громадську думку та формування негативного ставлення до конкретних ідей, людей чи подій — є фейк. Застосування цього інструменту в засобах масової інформації може спричинити серйозні наслідки для демократичного суспільства та знизити рівень довіри до інформаційних джерел. Найбільш популярні та ефективні техніки застосування фейку — це поширення неправдивих чи необґрунтованих інформаційних повідомлень, створення імітацій авторитетних джерел або осіб, псевдонаукових або псевдоекспертних досліджень та публікація фейкових фото, відео. Ці методи можуть використовуватися як в політичній пропаганді, так і у комерційних цілях. Однією з головних причин поширення фейку є загальний недостатній рівень медіаграмотності та критичного мислення в суспільстві. Багато людей піддаються впливу інформації, яка надходить до них з масових медіа, не перевіряючи її достовірність та сліпо довіряючи наведеним фактам. Щоб

боротися з фейками, необхідно забезпечити високий рівень інформаційної гігієни та критичного мислення в населення. Люди повинні усвідомлювати, що недостовірна інформація може завдати шкоди, тому слід перевіряти джерела, з яких отримують інформацію, та прискіпливо ставитись до наведених фактів.

Ці інструменти пропаганди можуть ефективно діяти, проте вірогідність розкриття досить висока. Тому важливо розвивати критичне мислення та перевіряти джерела інформації для розуміння, що стоїть за пропагандистською інформацією та як вона може бути зміщена від правдивої картини подій.

Яскравим прикладом пропагандистських кампаній є діяльність ідеолога Третього Рейху Йозефа Геббельса, який декларував такі принципи пропаганди:

- ідея повинна плануватися і здійснюватися з єдиного джерела;
- тільки влада може визначити чи є результат пропаганди правдивим або хибним;
- чорна пропаганда використовується, коли білий колір неможливий або неефективний;
- пропагандистське вчення повинне характеризувати події та людей помітними фразами або гаслами;
- для кращого сприйняття ідея повинна викликати інтерес до аудиторії та передаватися через привабливе комунікаційне середовище.

Пропаганда Геббельса стала силою, яка привела фашистів до влади в Німеччині й розв'язала Другу світову війну.

На жаль, в умовах російсько-української війни країна-агресор РФ наслідує ідеологію фашизму і нацизму та повторює всі кроки багатьох її представників. Російська агресія призвела до загибелі тисячі людей, мільйони втратили свої домівки та зазнали страшних страждань.

1.2. Фейк як інструмент дестабілізації суспільства

Як і в будь-якій глобальній системі, інформаційний простір забруднений — величезна кількість неякісного контенту вдирається в екосистему особистої

інформації, затьмарює нашу здатність бачити та конструктивно спілкуватися один з одним, дестабілізує та поляризує суспільство й завдає шкоди світовій спільноті. З метою зменшення впливу фейків на суспільство важливо забезпечити доступ до правдивої інформації, зосередитися на розвитку критичного мислення та медійної грамотності серед населення, а також на підвищенні ефективності роботи владних та медійних структур в розповсюдженні достовірної інформації.

Для боротьби з фейками важливо використовувати різні інструменти, такі як перевірка фактів, кросчекінг, аналіз вірусності повідомлень та їх поширення в соціальних медіа. Також необхідно забезпечити незалежність ЗМІ та дотримання етики відомчої журналістики, щоб зменшити вплив політичних та економічних інтересів на зміст інформації.

Неправильна інформація та змінені уявлення про реальність породжують необґрунтовану політику і, отже, можуть викликати серйозні ризики для міжнародної безпеки. Крім того, щоб збільшити доступність політичних новин, інформаційні технології забезпечують інструменти для їх заснування та обміну; цей сценарій слід розглядати як нову вістрю демократичних суспільств, що руйнують так звану таємну імперію і сповідують свободу думки та вираження поглядів. Однак громадськість не може бути добре оснащена, щоб розрізняти якісні новини від фейків. В епоху постправди, де новина сприймається і реалізується як істинна на основі емоцій і відчуттів без будь-якого конкретного аналізу, особисті переконання є більш впливовими у формуванні громадської думки, ніж об'єктивні факти. Постправда матиме небезпечний підйом популізму з дестабілізаційними наслідками для національної безпеки, перетворюючи інформаційний простір на цінний актив у міжнародній політиці, подібно до того, як земля була вагомим ресурсом кілька років тому.

Фейкові новини впливають на політику по-різному. Розповсюдження хибних попереджень може викликати навпаки серйозну загрозу для колективної безпеки. Дезінформація та фейки — як необґрунтовані новини або напівправда

— часто діють через організовані кампанії з метою формування національної думки, дестабілізації населення та впливу на політику. Водночас фіктивні нарративи іноді можуть слугувати негативною метою та опосередковано нашкодити національній безпеці; розроблені на основі наявної дестабілізаційної події, фейкові нарративи збільшують стурбованість в суспільстві, яке внаслідок цього просить масштабні політичні заходи. Так само, політична еліта може зробити вигоду з цього механізму, оскільки він сприяє її легітимності у владі; в цей момент дискутується, чи є соціальні мережі новою платформою звичайного попудізму, чи ж вони підсилюють його ефект у суспільстві.

Фейки представляють глобальну проблему, яка вимагає термінового вирішення. Деякі уряди намагаються боротися з дезінформацією, впроваджуючи або обговорюючи закони, але ці зусилля можуть бути марними, якщо вони не працюють на практиці. Для того, щоб розробити успішну стратегію, яка б відновила довіру, постанови про фейкові новини повинні бути комплексними та всебічними; зусилля необхідно спрямувати на розв'язання проблеми, щоб мати довгостроковий ефект. Важливо зрозуміти, як фейки поширюються та які технології використовуються для їх створення.

У своїй книзі «12 уроків життя. Як перемогти хаос» в одному з розділів, який стосується брехні, Джордан Пітерсон наводить слова одного із найкривавіших диктаторів у історії людства – Адольфа Гітлера: «У великій брехні завжди є певна сила, що викликає довіру. Широкі народні маси завжди простіше переконати на глибинному емоційному рівні, ніж на свідомому. Через примітивну простоту свого розуму вони легше вірять великій брехні, ніж малій, бо вони самі часто кажуть неправду в дріб'язкових ситуаціях, але не наважуються на масштабний обман. Їм ніколи не спаде на думку сфабрикувати колосальну вигадку, і вони ніколи не повірять, що хтось інший має нахабство так потужно деформувати правду. Навіть якщо їм детально пояснити, що так буває, вони заперечуватимуть і казатимуть, що має бути інше пояснення» [23, 87].

На жаль, ці слова дуже чітко описують ситуацію з неправдивими новинами, викидами, що забруднюють інформаційний простір, заплутують розум та збивають з пантелику мільйони людей на всій планеті. У світі, де інформація поширюється з неймовірною швидкістю, неправдиві новини можуть бути не лише руйнівними, але й фатальними. Місія журналістів у цьому питанні надзвичайно важлива, оскільки шукати та розкривати фейкову інформацію – це те, що може зменшити хаос та навіть врятувати життя.

1.3. Соціально-психологічний аспект російських фейків

Людина – істота, яка легко піддається впливу, зовнішнім чинникам, що так чи інакше діють на її підсвідомість. При тривалій взаємодії двох осіб, наш мозок має особливість змінювати поведінку свого носія під впливом іншої людини. Зі свого боку така дія відбувається й у зворотному напрямку, адже така наша природа.

Спираючись на думку українських дослідників, психологічний вплив — це дія на психічний стан, почуття, думки та вчинки інших людей за допомогою психологічних засобів: вербальних, паралінгвістичних, невербальних.

Створювати фейки, здавалося б, легко, проте їх пишуть такі ж люди, які й сприймають дезінформацію. Тоді чому ж ми потрапляємо та сприймаємо оманливі матеріали? Розглядаючи фактори, які можуть впливати на те, чому люди довіряють, важливо розрізняти два принципово різні способи концептуалізації віри в правдиві та фальшиві новини. Один із поширених підходів полягає в тому, щоб зосередитися на розпізнаванні істини або міри, до якої дезінформація вважається відносно правдивою. Інший підхід полягає в тому, щоб сконцентруватися на загальній вірі або критерію, до якого новинам – незалежно від її точності – вірять. Важливо те, що фактори, які змінюють загальну довіру, не обов'язково впливають на здатність людей відрізняти правду від брехні: збільшення або зменшення віри в правдиві та брехливі заголовки до еквівалентної міри не впливає на загальну точність переконань (тобто не впливає

на розпізнавання істини) [25]. До того ж (не)здатність розрізняти фейки від правдивої інформації походить від глибини міркувань особи.

У сучасному світі, де інформація швидко поширюється через соціальні мережі та медіа, фейки стали невіддільною частиною нашого життя. Попри те, що багато з нас вміють розрізняти правду від брехні, все ж багато людей вірять та сприймають фейки. Але чому ж так відбувається? Однією з головних причин довіри оманливій інформації є людська природа. Ми надзвичайно схильні до підтвердження наших власних переконань, тому коли ми чуємо щось, що підтверджує наше власне уявлення про світ — швидко його приймаємо. Це називається «підтверджувальна сторона сприймання». І якщо нова інформація суперечить нашій точці зору, ми можемо ігнорувати її.

Ще однією причиною може бути бажання вірити в щось. Багато людей хочуть вірити в те, що допоможе їм знайти відповіді на свої питання або зрозуміти світ. Фейки можуть бути простим вирішенням цього прагнення. Також, фальш характеризується більш емоційною впливовістю, ніж правдива інформація, що може змусити людей вірити в них. Заразом важливо зазначити, що багато людей не перевіряють інформацію, яку вони отримують. Інформаційний перенасичений світ сьогодні працює так швидко, що більшість не мають часу чи можливості переконатися в достовірності фактів. Це стається через те, що люди довіряють джерелам, з яких вони отримують інформацію, та уникають проведення додаткових перевірок.

Втім, соціальні мережі можуть зробити фейки більш доступними та впливовими. На платформах громадського зв'язку люди отримують велику кількість інформації з різноманітних джерел, що впливає на складність відрізнити істину від брехні. Крім того, алгоритми соціальних мереж можуть забезпечувати показ інформації, яка відповідає нашим інтересам та переконанням, що може зробити більш впливовими фейки, які збігаються з нашими переконаннями. Ще однією причиною може слугувати відсутність довіри до офіційних джерел інформації. На жаль, у нашій країні люди можуть не

вірити урядовим організаціям, експертам або медіа, що змушує їх шукати альтернативні джерела інформації. Іноді ці джерела можуть бути фейковими, але люди можуть вважати їх більш правдивими, ніж офіційні ресурси [10].

Російські фейки є окремим інструментом в інформаційній війні проти України. Вони вирізняються певною специфікою: агресивність, вороже ставлення, підсилюються анексіоністською політикою Росії та мають загарбницький характер. Дезінформація, що має витoki з країни-агресорки сприймається українцями імпульсивно й напружено через війну. Виникнення російських фейків в Україні має складні психологічні аспекти, пов'язані зі сприйняттям та реакцією українців на них. З одного боку, будь-яка інформація з боку окупантів викликає негативні емоції, такі як страх, обурення та гнів. Споживачі відчують сильну реакцію в захист своїх національних інтересів. З іншого боку, фейки можуть спричиняти бажання вірити у них, засноване на потребі отримати легку інформацію та зручне пояснення подій, що відбуваються [11,123]. Колишній американський конгресмен Ден Майк оприлюднив інформацію, що в 2014 році, коли Росія анексувала Крим, на пропаганду з федерального бюджету було витрачено понад 9 мільярдів доларів [6]. Найвідомішими російськими підривними центрами, що стали рупорами війни, є RussiaToday, Ria Novosti, Sputnik. Росіяни часто використовують фейкову інформацію задля впливу та маніпуляції почуттями українців, у чию «бульбашку» вони здійснили кібернапад. Тиснути на болоче можна різними способами: грати на емоціях, уражати чутливість людей, психологічно задавлювати. Такими характеристиками й вирізняються російські фейки.

Один з психологічних механізмів, який може пояснити виникнення російських фейків — це психологія страху. Страх є природною реакцією людського організму на загрозу, і російські фейки, які розповсюджуються в Україні, створюють враження загрози національній безпеці та інтересам держави. Це може викликати сильну реакцію на протипагу власним інтересам та посилення національної свідомості. Війна створює складну емоційну ситуацію

для людей, які переживають нестабільність, страх та тривогу. Це може підвищувати їхню схильність вірити у фейки, особливо ті, які стосуються ситуації на передовій в окупованих територіях. Російські фейки, які засновані на дезінформації та маніпуляціях, можуть викликати підвищені переживання, особливо у людей, які тривожаться та зачіплюються за кожну деталь у тому чи іншому матеріалі в ЗМІ. Наприклад, фейк про злочини, які скоєні українською армією, можуть викликати гнів та обурення у людей, які втратили близьких під час війни.

Також важливо зазначити, що російські фейки можуть викликати особливі хвилювання не лише у людей, які безпосередньо переживають війну, але й у всіх українців, що відчують загальну напругу в суспільстві. Пропагандистські матеріали про те, що українці підтримують війну лише на словах, можуть викликати обурення та роздратування серед людей, які дійсно пережили втрати та жертвували задля країни своїм життям.

Інший психологічний механізм характеризується бажанням знайти зручне пояснення складної ситуації. У випадках, коли люди не можуть зрозуміти причини подій, вони шукають просте пояснення, яке буде зрозуміле та легке для запам'ятовування. Російські фейки, які надають зрозуміле та зручне визначення подій, можуть бути дуже привабливими для багатьох людей, які не мають достатньої інформації про ситуацію або відчують певні емоційні труднощі зі сприйняттям незручної реальності. Також виникнення російських фейків в Україні може бути пов'язане з ефектом когнітивної лінії. Люди, які відчують втому або стрес, потребують швидкого та легкого джерела інформації. Своєю чергою, російські фейки повноцінно мають вигляд простих та легких відповідей, які не потребують багато зусиль для сприйняття. Це може вести до того, що люди не будуть перевіряти інформацію та прийматимуть її бездумно, що допомагатиме поширенню фейків та збільшенню їх впливу на суспільство.

Важливо пам'ятати, що наші емоції та переживання впливають на сприйняття інформації, а тому необхідно зберігати баланс та знаходити способи

контролювати свій стан, особливо в складних ситуаціях. Зокрема, коли йдеться про російські фейки в контексті війни, особливо дотримуватися холоднокривності в думках та не дозволяти емоціям переважати над розумом. Також, необхідно згадати про відповідальність та обов'язок кожної людини контролювати та перевіряти інформацію, яку вона поширює в соціальних мережах та в розмовах з іншими особами. Надмірне поширення фейків може викликати паніку, нерозуміння та ненависть, тому слід перевіряти інформацію та підтримувати спокій та об'єктивність у спілкуванні.

РОЗДІЛ 2.

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

2.1. Державні установи протидії російській пропаганді

Центр протидії дезінформації є важливою ініціативою владних структур для забезпечення інформаційної безпеки на фоні війни Росії проти України. Це єдине офіційне утворення при органах державної влади, яке займається виявленням та запобіганням поширенню фейків у мережі.

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» 2017 року [29] визначив основи національної безпеки у кіберпросторі, а прийнятий у 2018 році Закон України «Про національну безпеку України» з поправками та доповненнями протягом наступних років заклав принципи національної безпеки, в якій передбачено і безпеку в інформаційній сфері [28].

У 2023 році за ініціативи України, Естонії та Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності запущено новий креативний інструмент з протидії дезінформації «Nations Against Disinformation» [9], в якому об'єднано зусилля держави, бізнесу і громадянського суспільства для протидії дезінформації. У рамках проекту відбуваються міжнародні конференції, майстер-класи і вебінари, пов'язані з обміном передового досвіду з протидії інформаційним війнам.

Згідно з Указом Президента України №106/2021 «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації» було сформовано чинний орган, з метою протидії поточним та майбутнім загрозам національній безпеці в інформаційній сфері [34]. Основна ціль організації — опір розповсюдженню фейків та інформаційному тероризму. Додаткова увага спрямована на тенденції з інформування стану військової справи, боротьби зі злочинністю та корупцією,

зовнішньої та внутрішньої політики, економіки, об'єктів критичної інфраструктури та інших суспільних потреб.

Центр при РНБО аналізує та моніторить події та явища в мережі, турбується про інформаційну безпеку та присутність України у світовому інформаційному просторі. Одним і основних завдань органу є забезпечення аналітичними матеріалами РНБО та її Голову про виявлення та протидії дезінформації та прояв маніпулювань громадською думкою в мережі. Їм необхідно ефективно запобігати російським впливам та кампаніям, що спрямовані на дестабілізацію українського населення. Аналітики установи також займаються дослідженням потенційних загроз для національної безпеки в інформаційному полі та чинників, що впливають на їх створення.

Зокрема, орган бере безпосередню участь у розробці стратегії протидії російській дезінформації та її реалізації, у методології виявлення загрозливих інформаційних матеріалів маніпулятивного та дезінформаційного характеру. У разі потреби Центр може співпрацювати з іноземними каналами протидії дезінформації, забезпечуючи інформаційну безпеку українському народові. По суті, робота ЦПК при РНБО полягає у моніторингу поточних подій, аналізі минулих випадків та прогнозуванні того, що може статися. Основне завдання центру — бути превентивним і випереджувальним.

Центр надає своєчасну інформацію про розвиток розвідувальних операцій, інформує органи державної влади про початок ворожих дій та рекомендує, як їм протидіяти в тій чи іншій ситуації. Центр також дозволяє швидко перевіряти дані. Власне, таке утворення стало інформаційним хабом для органів державної влади.

На відміну від деяких медіа, що залежать від джерел фінансування, які можуть впливати на повноцінну оцінку подій та об'єктивність у висловленні тієї чи іншої думки, Центр протидії дезінформації працює завдяки платникам податків, тобто всіх українців незалежно від їхніх політичних поглядів.

Центр протидії дезінформації охоплює військову сферу, злочинність і корупцію, зовнішню і внутрішню політику, економіку, екологію, медицину, соціальну сферу, науку і технології. Однак його основна увага зосереджена на боротьбі з поширенням дезінформації в інтернеті та фейкових новинах у засобах масової інформації. Центр не має каральної функції проти дезінформації і не може накладати санкції, але може вносити подання до РНБО щодо конкретних правопорушень.

Основними завданнями центру є аналіз та відстеження подій і явищ в українському інформаційному просторі; стан інформаційної безпеки та присутність України у світовому інформаційному просторі; дослідження наявності та очікування загроз в інформаційній безпеці України; прогнози щодо наслідків для безпеки національних інтересів України; підготовка для Ради національної безпеки і оборони України та Голови РНБО України інформаційно-аналітичні матеріали з питань забезпечення інформаційної безпеки в Україні, виявлення та протидії дезінформації; боротьба з пропагандою, деструктивною інформацією, інформаційним впливом та пропагандистською діяльністю, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою.

З початком повномасштабного вторгнення Центр протидії дезінформації при РНБО інформував населення щодо ворожих фейків, надавав матеріали про телеграм-канали, які насаджують панічні настрої в українського населення та займаються інформаційним терором. Щотижня на його офіційному порталі з'являються дайджести-рисунок щодо мови ненависті російських пропагандистів, проти кого вона направлена та які ворожі наративи використовують росіяни. Працівники Центру займаються розвінчуванням фейків та навчають як дотримуватися інформаційної гігієни.

Подібні центри є в країнах Євросоюзу, в яких зосереджені спеціалісти з інформаційних війн, які борються з російською пропагандою. Схожий центр є і в НАТО (Central Excellence), розташований у Ризі. Аналогічні центри є,

наприклад, в країнах Балтії. Команда експертів, відповідальних за боротьбу з історичною дезінформацією з Російської Федерації, працює в Міністерстві закордонних справ Польщі.

Найбільш ефективними способами протидії дезінформації є розробка та використання інструментів для виявлення та аналізу фейкових новин та маніпуляцій, забезпечення доступу до перевірених матеріалів, розширення медіаграмотності населення та співпраця між урядом, громадськістю та медіа.

Україна активно співпрацює зі світовими партнерами у боротьбі з дезінформацією та інформаційною агресією, зокрема з Європейським Союзом та НАТО. Це дозволяє Україні отримувати необхідну підтримку та досвід у розробці та використанні найсучасніших технологій для боротьби з дезінформацією та кіберагресією [14]. Таким чином, створення Центру протидії дезінформації при РНБО та розробка стратегії державної політики з її протидії є важливим кроком для забезпечення інформаційної безпеки України в умовах війни з Росією.

Наступною важливою державною установою, що створена задля протидії фейкам в українському інфополі є Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Об'єднання діє при Міністерстві культури та інформаційної політики та існує з 31 березня 2021 року, працівники якого впродовж цього часу займалися найголовнішою проблемою в медіапросторі — фейками, що розповсюджує Російська Федерація. Після офіційного запуску Міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко опублікував наступне звернення: "Тепер ми маємо державний механізм протидії дезінформації, що дозволить захищати інформаційний простір від викривлень та вкидів. ЦСКІБ спрямований на об'єднання зусиль громадських організацій та влади у боротьбі з дезінформацією, швидке реагування на фейки, а також на промоцію українських наративів. У структурі діятиме при МКІП, але у співпраці з Центром протидії дезінформації РНБО, за яким лишається безпекова функція і перспектива міжнародного хабу". Вищезазначена промова означала, що дві

державні установи Центр протидії дезінформації та Центр стратегічних комунікацій будуть взаємодіяти та допомагати задля єдиної мети — викриття ворожої пропаганди та фейкових даних [36]. Головними завданнями структури є комунікаційна контратака на ворожі наративи Росії, інформування про війну в Україні й пропаганду на міжнародній арені та створення онлайн-платформи, яка виявлятиме інформаційні агресії. Команда Центру працює над створенням правильних меседжів для зміцнення позицій України на теми, які найбільше націлені на агресора, намагається об'єднати зусилля пересічних громадян та держави для скоординованої боротьби з дезінформацією. Це чи не найважливіші дії, направлені на протидію фейкам та пропаганді. На думку української психотерапевтки Марії Фабрічевої, є люди, які вірять у фейки, відключивши при цьому критичний розум, тому що за фасадом віри у фейки схована конструкція їхнього світогляду [19].

Значну роботу Центр стратегічних комунікацій проводить практично: створення інформаційних кампаній, розробка комунікаційних просторів для обговорення проблем та розробки рішень з протидії дезінформації, запровадження ефективної медіаплатформи, що реагуватиме на інформаційні атаки в мережі. Щодо досягнень за минулий рік роботи, Центр опублікував ретроспективу дій впродовж 2022 року та основних доробків, що мали важливе значення в суспільному житті українців. Зокрема, за інформацією структури та проведенням нами аналізом, команда установи запровадила діджитал-проект Dovidka.info, що інформує населення з широкого кола питань та надає актуальні поради, пов'язані з повномасштабним вторгненням Росії. Платформа містить настанови та рекомендації щодо евакуації, кібербезпеки, дій у разі ядерної атаки, полону та викрадення російськими військами, перебування на окупованих територіях та відключення електроенергії. Також на сайті можна знайти довідник у форматі чат-бота, який надасть всю інформацію щодо будь-якого питання. До того ж проєктний відділ структури розробив комунікаційний простір Dovidka.info YouTube project, де провідні українські експерти з різних

галузей дають корисні поради щодо виживання та побудови життя у воєнний час. Як зазначає керівник заступника Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки Микола Балабан, Dovidka.info — це «ваш безпечний простір, в якому вам стане спокійніше». На ютубканалі SPRAVDI фахівці роз'яснюють про ті чи інші проблеми та питання, що виникають на базі повномасштабного вторгнення та викладають інформацію в коротких роликах на платформі. Загалом, це корисний продукт для кожного пересічного українця, який стурбований через війну та потребує конкретної відповіді. Окрім цього, Центр публікує опрацьовану інформацію щодо російської пропаганди, моніторингові дослідження, а також має окремий влог про дезінформацію.

Враховуючи всі аналітичні матеріали, команда Центру запустила освітній проєкт «Школа протидії дезінформації». Центр провів понад 30 тренінгів в рамках цього задуму, з яких 14 входили до програми «Дезінформація в Росії та як з нею боротися». Учасниками тренінгів стали державні службовці, працівники державних установ, військові, студенти та викладачі. Основною темою тренінгів були гібридна та інформаційна війни та їх складові: пропаганда, маніпуляції, перекручення фактів та дезінформація, інструменти їх виявлення та протидії, а також ефективна комунікація.

Канал у телеграмі та сторінка SPRAVDI у фейсбуці стали одними з найважливіших джерел новин для громадян України з початку повномасштабного вторгнення Росії, здобуваючи довіру в основному завдяки офіційній та перевірній інформації. Пости SPRAVDI репостять провідні українські ЗМІ та посадовці. На своєму сайті редакція розвінчує та спростовує щоденно велику кількість російських фейків, які так чи інакше дестабілізують суспільну думку. Проте завдяки проробленій роботі Центру, українці мають змогу перевірити інформацію доступним способом та довіритися офіційним структурам, які борються за правду.

2.2. Платформа StopFake: методологія та цінності

Потреба в фактчекінговій діяльності існувала завжди та всюди, оскільки суспільство навчилося перетворювати достовірну інформацію на спотворену, створюючи велику кількість фейків. В Україні терміновою необхідністю створити платформи для перевірки матеріалів став факт початку війни на сході у 2014 році. Коли окупанти як ніхто інший найбільше бажали надати українцям неправдиву інформацію, тим самим дестабілізуючи ситуацію в країні.

Першими на арену протидії брехні стали викладачі, студенти та випускники Могилянської школи журналістики разом із редакторами та журналістами програми Digital Future of Journalism. Всі, кому майбутня доля нашої країни була не байдужа, почали спростовувати фейки та спотворену інформацію, яка широко розповсюджувалася в медіа. Головний редактор StopFake, який водночас і директор Могилянської школи журналістики в інтерв'ю для MediaSapiens зазначив, що що їхня фактчекінгова організація задокументували все, що стосується комунікацій російсько-української війни, ще до її початку, оскільки вони знали всі основні наративи, всіх основних учасників пропагандистської екосистеми і що вони говорили та для яких аудиторій. Тому вони змогли доволі точно передбачити, коли в 2022 році розпочнеться нова фаза війни [48].

Основним завданням платформи StopFake є виявлення та демонстрація фейків, що поширюються в медіа, соціальних мережах, телебаченні та інших засобах масової інформації. Крім цього, StopFake надає інформацію та освітні матеріали про фейки та пропаганду, а також розповсюджує правдиву інформацію про події в Україні та світі.

Один з ключових інструментів StopFake — це відеоаналіз телевізійних новин та програм, які транслюються в Україні та Росії. Аналітики проекту детально працюють над цими програмами та виявляють фейки та пропаганду, які

містяться в них. Результати досліджень публікуються на сайті, в соціальних мережах та інших засобах масової інформації.

Окрім цього, StopFake працює зі звичайними користувачами інтернету, надаючи їм можливість надсилати знімки екранів, відео та інші матеріали, які продукують фейки та пропаганду. Всі надіслані матеріали перевіряються експертами StopFake на правдивість, і якщо виявляється, що матеріал є фейком, він публікується на сайті StopFake разом з детальним коментарем [41].

Команда платформи одна з перших започаткувала наявні методи виявлення фейкової інформації та головні принципи, яких слід дотримуватися при перевірці фактів. У своїй роботі StopFake керуються міжнародними принципами IFCN, які доволі прозоро ведуть фактчекінгову діяльність. Основні з них:

- Перевірка джерел: редакція перевіряє джерела, з яких походить інформація, щоб переконатися в її правдивості. Якщо джерело виявляється ненадійним, матеріали з нього не використовуються для подальшого аналізу.
- Перевірка фактів: StopFake проводить фактчекінг, з метою підтвердження або спростування їх правдивості. Для цього використовуються різні джерела, включаючи офіційні заяви, статистичні дані, відео- та фотоматеріали тощо.
- Аналіз контексту: команда звертає увагу на контекст, в якому з'явилася інформація, оскільки це може вплинути на її інтерпретацію та вірогідність. Наприклад, незначні зміни у тексті, відео або фото можуть змінити сенс та характер інформації.
- Експертна оцінка: StopFake залучає фахівців із різних галузей науки, які можуть дати кваліфіковану оцінку інформації та допомогти виявити фейки та дезінформацію.

- Публічна перевірка: редакція публікує свої результати та джерела інформації, щоб користувачі могли перевірити їх самостійно та висловити свої коментарі.

Методологія StopFake базується на принципах об'єктивності, надійності, достовірності та професіоналізму. Фактчекери дотримуються стандартів професійної етики та прагнуть забезпечити максимально об'єктивну та точну інформацію. Для цього фахівці своєї справи ретельно проводять перевірку фактів, абсолютно відкрито для аудиторії висвітлюють свої методи та джерела інформації. Така базова структура допомогла заслужити довіру не тільки української аудиторії, а й іноземної. До того ж на платформі працюють кваліфіковані фахівці, що перекладають зібрану інформацію 14 мовами — це дало змогу розширити вплив на іноземні ЗМІ. StopFake не лише спростовує окремі неправдиві повідомлення, а й архівує пропаганду, аналізує інформацію, проводить тренінги з перевірки інформації для різних зацікавлених сторін та бере участь у конференціях і семінарах.

У подкасті Громадського радіо Євген Федченко навів слушну думку: «Україні потрібно створювати свої наративи: чому ми все ще важливі, чому за нас потрібно боротися, чому нас потрібно підтримати, разом з нами боротися. Ця робота повинна постійно відбуватися. Бо я бачу, що Україна впадає в крайність: „Все, ми виграли інформаційну війну, весь світ за нас”. Насправді це не так. І те, що прозвучало в цьому інтерв'ю (Гедлі Гембл із Дмитром Кулебою) — ці запитання тільки підкреслюють. Це голос цинізму, політика — це про цинізм" [18].

2.3. Громадська ініціатива «По той бік новин»

Нагальна потреба у перевірці фактів стала перед українськими ЗМІ ще з початку 2014 року, коли РФ розпочала інтенсивну пропагандистську інформаційну агресію щодо нашої країни. Неправдива інформація може призвести до небажаних наслідків та дезорієнтації суспільства в цілому. Тому

громадські об'єднання стали все більше цікавитися медіаграмотністю та залучати власні сили до такої роботи. Такою організацією став Інститут розвитку регіональної преси, на базі якого утворили інформаційну кампанію з медіаграмотності, фактчекінгу та розвитку критичного мислення.

Діяльність команди охоплює широку аудиторію, якій пояснюється як поняття фактчекінгу та як обирати перевірені джерела інформації. До того ж у своїх матеріалах редакція використовує різні методи пояснень та спростування маніпуляцій і фейків у засобах масової інформації. Одне із головних завдань проєкту — це розвинути критичне мислення в української спільноти та навчити відрізняти правдиву інформацію від фейку. «По той бік новин» — про запобігання поширенню дезінформації, оперативну перевірку фактів, підозрілих чи вірусних повідомлень в медіа і соціальних мережах [25]. Їхня головна особливість — розповідати про дезінформацію простими словами без складної термінології та визначень. Робота редакції полягає у спростуванні фейків, які побутують в інформаційному полі українці щоденно; поясненні як діє маніпуляція як інструмент пропаганди Росії.

Фактчекери організації проводять детальний аналіз текстів, відео та інших джерел інформації, щоб визначити, чи відповідає вона дійсності. Вони перевіряють факти, цитати, статистику та інші деталі, які можуть бути спотворені або використані з помилковою метою. У разі дезінформації, команда публікує розвінчування фейків та окреслює окремі деталі, де вдалися до брехні. Свої висновки редактори підкріплюють доказами та аргументами з офіційних джерел, де вже спростували даний матеріал. Це допомагає користувачам розпізнавати та уникати маніпулятивних або неправдивих повідомлень і збільшує довіру до перевірених ресурсів.

Команда «По той бік новин» використовує затверджену методологію перевірки правдивості в новинних матеріалах. Фактчекінг здійснюється за чітко сформованими кроками. Спершу фахівці шукають першоджерела та підтвердження фактів у відкритому доступі, далі — пошук очевидців, людей зі

свідченнями та, власне, документованої інформації. Згодом редактори надсилають відповідні запити до офіційних органів для перевірки, а потім консультуються з експертами відповідної галузі. Кінцевим етапом команда вважає аналіз та збір ресурсів поширення відомої інформації та публікація висновків щодо тієї чи іншої новини. Під час перевірки фактів редактори демонструють відповідні запити джерел, на які вони посилаються. Це дозволяє читачам та глядачам розумно оцінити ймовірність того, що ці інтереси можуть вплинути на точність наданої доказової бази. Крім того, комерційні або інші схожі інтереси будуть розкриті в процесі збору інформації, якщо можна розумно передбачити, що вони можуть вплинути на результати дослідження. Після збору інформації, відповідей на запити, необхідних коментарів та аналіз джерел, які поширюють інформацію, фото- та відеоматеріали, команда «По той бік новин» готує аналітичну публікацію-висновок. Фахівці закликають коментувати їхню роботу та повідомляти про помилки в статтях, адже це покращить їхній фактчекінг у наступних матеріалах.

У власній методиці роботи команда зазначила як вони обирають матеріали для перевірки: «Для виявлення недостовірної або сумнівної інформації ми здійснюємо моніторинг повідомлень/інформації в соціальних мережах та онлайн-медіа, а також перевіряємо повідомлення від будь-яких користувачів Facebook та Instagram через відповідні сторінки кампанії «По той бік новин», а також на пошту». Громадська ініціатива також публікує всю інформацію у своїх соціальних мережах, тим самим розповідаючи аудиторії як протистояти маніпуляціям у ЗМІ, як відрізнити правду від вигадки та зрозуміти, для чого роблять інформаційні вкиди [16]. Основна мета команди — підвищення рівня медіаграмотності серед громадян України та популяризація здійснення якісного та об'єктивного журналістського дослідження. У рамках кампанії проводяться проєкти з перевірки новин та інформації, які надходять до редакції ресурсу, а також розслідування фактів дезінформації та фейків. На сайті кампанії можна знайти розділ «Навчання» від фахівців, який містить освітні матеріали з

медіаграмотності та фактчекінгу, а також відеоролики вебінарів, у яких розповідають про інструменти для перевірки інформації на правдивість.

У своїх матеріалах команда спирається на фактчекінгові проєкти закордонних медіа Reuters, AFP, The Washington Post та ReportersLab. Також бере до уваги ресурс для перевірки інформації в інтернеті Snopes та перевірку політичних заяв Politico.

Завдяки ініціативі «По той бік новин» було виявлено та розкрито багато фактів дезінформації та маніпулювання громадською думкою в Україні, що зробило значний внесок у підвищення медіаграмотності населення та зміцнення довіри до перевірених та достовірних ЗМІ.

2.4 Фактчекінговий проєкт «БезБрехні»

З початком російського вторгнення українські медійники підтримують розвиток медіаграмотності та критичного мислення серед населення, що дозволяє запобігати поширенню фейків та дезінформації. Громадські організації працюють над виявленням та дискредитацією російських фейків, відповідністю інформаційному роз'ясненню громадськості, а також створенням альтернативних медіаплатформ з відкритими та достовірними матеріалами.

Чергова небайдужа до майбутнього України громадська організація, що має назву УКР (Українська команда реформаторів) у 2016 році створила проєкт FactCheck-Ukraine. Він мав на меті викривати брехню політиків та інших посадових осіб. Основною заслугою такого продукту став перший в Україні рейтинг «Брехні та правди» політичних осіб. Діяльність організації також передбачала заснування фактчекінгових тренінгів та першого підготовчого курсу з перевірки. Наступного року команда FactCheck-Ukraine розробила та опублікувала методичний посібник «Фактчек як тренд журналістських розслідувань». Впродовж своєї діяльності організація співпрацювала з різними іноземними державами задля кращого результату та розширення компетентності

працівників. Зокрема, редакція відзначилася участю у робочих конференціях фактчекерів із Чехії, Польщі, Словаччини та Казахстану, проведенням всеукраїнського конкурсу фактчек-розслідувань серед студентів та журналістів-початківців за підтримки Association for International Affairs (Чехія) та реалізацією 28 регіональних тренінгів на базі вищих навчальних закладів, місцевих журналістських об'єднань, редакцій. Згодом учасники створили громадську організацію «Центр аналітики та розслідувань», яка своєю чергою у 2018 році реалізувала проєкт «БезБрехні». Команда новоутвореної на той момент організації провела багато різноманітних конференцій та тренінг із підвищення медіаграмотності та фактчекінгу зі своїми партнерами. У 2020 році за ініціативи співучасників «По той бік новин» редакція «БезБрехні» започаткувала спільний проєкт «Коронафейк» із протидії поширенню фейків і маніпуляцій про пандемію COVID-19. З початку повномасштабного вторгнення РФ команда ресурсу почала викривати маніпуляції в інформаційному полі, російські фейки та протидіяти пропаганді.

Команда «БезБрехні» дотримується чітко окреслених критеріїв оцінки та винесення вердиктів щодо отриманого повідомлення або новини. Вони визначаються наступною лінійною схемою: правда, фактична помилка, маніпуляція, неправда, фейк. Кожен з них має власні принципи, що визначають рівень достовірності або хибності досліджуваного об'єкта. Якщо команда, опрацювавши матеріал, зробила вердикт, що інформація правдива, він має відповідати таким стандартам:

- наведені факти, документальні дані, причинно-наслідкові зв'язки, динаміка і перебіг подій є вірними та відповідають дійсності;
- у матеріалі використовується чітка логіка при викладенні доказів; автор демонструє високий рівень обізнаності в обраній темі;
- у повідомленні наявні посилання на реальні джерела інформації з точною констатацією їх офіційних назв.

У разі фактичної помилки всі вищезазначені критерії мають незначні відхилення або неточності, проте логіка викладу думок задовільна. Маніпуляція ж буде супроводжуватися викривленими та перекрученими фактами, які висмикнуті з тексту та не відповідають повному контексту. Як зазначають аналітики, до критеріїв «неправди» належать: «наведені в публікації, пості або оголошені спікером факти та документальні дані, причинно-наслідкові зв'язки, динаміка та перебіг подій/явищ НЕ відповідають дійсності – містять викривлення, спотворення, фальсифікації; логіка аргументації спотворена, штучна – вона викривляє значення як кожного аргументу, так і загальної картини в цілому; для надання аргументам ваги – заяві, публікації, пості наявні посилання на джерела, які не мають відношення до теми повідомлення або взагалі не можуть бути вигадані». Фейкова інформація буде супроводжуватися абсолютно вигаданими та дезінформаційними фактами та твердженнями.

Місією проєкту «БезБрехні» є проведення освітньо-культурно-виховних заходів з метою захисту та забезпечення прав і свобод людини, свободи слова, вільної та незалежної преси та інших ЗМІ, основних принципів демократії, соціальних, економічних та культурних інтересів громадян, а також сприяння формуванню демократичного громадянського суспільства в Україні. Їхніми об'єктами перевірки є фейки та маніпуляції, що спотворюють інформацію та дезінформують українське суспільство. Команда займається інформуванням про дослідження, аналітику, нові інструменти та методології, які стосуються протидії будь-яким проявам дезінформації в українському медіапросторі. Дана ініціатива виступає партнером різних організацій та проєктів, які спрямовані на зміцнення демократії, прав людини та свободи слова в Україні. Організація також підтримує співпрацю з іншими фактчекінговими організаціями та засобами масової інформації в Україні та за її межами. Громадське утворення виокремлює певні цілі, яких дотримується команда проєкту, серед них:

- Перевірка правильності та достовірності інформації: «БезБрехні» проводить фактчекінг новин, статей телепередач та інших медіаматеріалів

на наявність фактичних помилок, неточностей та змісту, який може викликати негативний вплив на громадську думку.

- Розкриття дезінформації та фейків: організація намагається виявляти та розкривати дезінформацію та фейки, які можуть впливати на політичну ситуацію в країні та порушувати громадський порядок.
- Розвиток критичного мислення та медіакультури: товариство проводить навчальні семінари та тренінги з фактчекінгу та критичного мислення для широкого загалу.
- Сприяння створенню вільних та незалежних ЗМІ: «БезБрехні» допомагає відстоювати свободу слова та розвиток незалежних ЗМІ в Україні.
- Поширення правдивої інформації: у проєкті поширюється правдива та достовірна інформація через свої соціальні мережі й ресурси.
- Моніторинг діяльності влади та політичних партій: команда перевіряє заяви офіційних діячів та обіцянки на відповідність фактам, щоб забезпечити громадськість правдивою інформацією.
- Сприяння розвитку медіаграмотності: організація сприяє розвитку медіаосвіти серед дітей та молоді, надаючи навчальні матеріали та проводячи тренінги з фактчекінгу та критичного мислення. Організація допомагає виховати наступне покоління медіаграмотних громадян, які зможуть критично оцінювати інформацію та впливати на своє оточення.

Основні цілі та завдання команди «БезБрехні» полягають у боротьбі з дезінформацією та фейками в українських медіа, захисті громадськості від шкідливих впливів та сприянні розвитку критичного мислення та медіаграмотності в Україні [44]. Ці цілі реалізуються через проведення різноманітних проєктів, таких як фактчекінгові дослідження, навчальні матеріали, тренінги та семінари, а також публікацію статей та відеоматеріалів з правдивою інформацією.

2.5 Аналітичний центр «Вокс Україна»

Запит українських громадян щодо якісної аналітики про Україну росте з кожним роком. З початком російської агресії на території нашої держави потреба в дослідницькій та аналітичній діяльності підвищилася, тому громадські організації, що мають певну кваліфікацію вирішили об'єднатися та створити волонтерські проєкти, щоб інформувати українців щодо перебігу подій та аналізу проблем у країні. Такою ініціативною групою стала команда «Вокс Україна», яка утворилася під час Революції Гідності у 2014 році [4]. У час, коли наша країна та громадяни прагнули змін та боролися за визнання. На той момент, головною метою редакції було підвищення рівня економічної дискусії в Україні. Впродовж року існування, волонтерський рух діяв лише як об'єднання групи однодумців, які прагнули досліджувати прогрес реформ в Україні та оприлюднювати аналітичну інформацію у відповідь на запит українського населення. Проте згодом, команда вирішила зареєструвати громадську організацію та поповнити ряди редакторів у ній. Після проробленої дослідницької роботи команда аналітиків розпочала фактчекінгову діяльність, а саме VoxCheck. На базі даного утворення проводилися програми стажування студентів, через які проходили майже 200 студентів. У 2018 році команда проєкту опублікувала перший рейтинг маніпуляторів та брехунів, а 2019 року запустила «Антологію брехні» — базу даних фактчеків, за якою кожен може легко перевірити політика. Загалом, «Вокс Україна» створила чималу кількість різних ініціатив, завдяки яким українське суспільство ставало більш обізнаним та свідомим в аналітиці нашої держави.

Головний пріоритет команди «Вокс Україна» при написанні матеріалів — якість. Як зазначають самі ж фахівці, усі статті проходять жорсткий редакційний процес, що може коливатися від одного дня до одного місяця. Наразі громадська організація перетворилася в аналітичний центр, що робить власні оригінальні дослідження, просувають актуальні ідеї та популяризують сучасні економічні знання в маси. «Ми не боїмося називати речі своїми іменами та розуміємо, що

найгірше, що можна зробити сьогодні, — це недооцінювати рівень загроз країні. Ми віримо, що українці здатні збудувати ефективну державу. Зважаючи на виклики, які стоять перед країною, інформаційний хаос, безліч емоційних необґрунтованих думок, потрібно тримати належний рівень дискусії. Говорити про проблеми, їхні причини та рішення», — зазначає редакція «Вокс Україна».

Повертаючись до фактчекінгового повноцінного робочого утворення VoxCheck, можна зазначити про головні напрями діяльності проєкту. Аналітики команди займаються перевіркою висловлювань політиків та спростуванням фейків в інформаційному полі українців. В основі методології — прозорість та доступність, тобто кожен може перевірити аргументацію та використані джерела при написанні тієї чи іншої статті на сайті. «Натисни та перевір» — голосна методика проєкту. Редакція VoxCheck перевіряє твердження політиків, які стосуються різних тем: від економіки та бізнесу до соціальних питань та безпеки [49]. Фактчекінг проводиться на основі даних, фактів та статистики, які перевіряються у надійних джерелах. Результати перевірок публікуються на сайті VoxCheck, а також у соціальних мережах та ЗМІ. Кожен аналітичний матеріал супроводжується детальним описом фактів, на яких ґрунтується оцінка достовірності твердження, а також посиланнями на використані джерела. Метою VoxCheck є забезпечення громадян України правдивою інформацією про те, що відбувається в політичному та суспільному житті країни. Він також сприяє розвитку культури фактчекінгу в Україні та формуванню у свідомих громадян критичного мислення та здатності аналізувати інформацію, що до них надходить.

Наразі база VoxCheck нараховує понад 9000 висловлювань політиків та понад 1600 спростованих фейків, яка щомісяця поповнюється. Аналітики ініціативи співпрацюють з провідними медіа країни, зокрема, «Forbes Україна», з якими є партнерами та забезпечують фактологічну перевірку матеріалів. А також редакція VoxCheck проводить фактчекінгову діяльність в прямому ефірі суспільно-політичного шоу «Зворотний відлік» для «UA: Перший». Крім того, з 2018 року цей проєкт є підписантом кодексу етики міжнародної мережі

фактчекерів Інституту Poynter – найбільшої професійної спільноти фактчекерів у світі. Співпраця з платформою Facebook — команда є членом програми перевірки, у рамках якої маркують та спростовують неправдивий контент, який поширюють користувачі платформи. У своїй роботі VoxCheck керується принципами незалежності, об'єктивності та прозорості, забезпечуючи громадянам України доступ до достовірної інформації, необхідної для ухвалення розумних рішень. Крім проведення фактчекінгу, команда співпрацює з журналістами та ЗМІ, щоб забезпечити публікацію інформації про результати своїх перевірок. Вони також організовують тренінги та семінари для журналістів та громадян з питань фактчекінгу та критичного мислення. Редакція VoxCheck прагне сприяти розвитку культури фактчекінгу в Україні та формуванню у свідомих громадян критичного світосприйняття та здатності аналізувати інформацію.

«Вокс Україна» співпрацює з іншими незалежними дослідницькими центрами та організаціями, які також займаються аналізом та перевіркою інформації. Це дозволяє команді отримувати доступ до додаткових ресурсів та експертизи, що допомагає їм бути ефективнішими в роботі з російськими фейками.

2.6. Боротьба ЗМІ з фейками

З початком вторгнення РФ на територію України у 2014 році, вітчизняні медіа все більше почали протидіяти дезінформації, що надходила з ворожої території. У такій ситуації виникла необхідність розвінчувати російські фейки, щоб зберегти здоровий глузд нашого населення. Неправдива або неповна інформація щодо конфлікту на сході України публікувалася не лише в російських ЗМІ, але і в закордонних. Такі матеріали дестабілізували суспільство та мали на меті сформувати оманливий потік думок про ситуацію в країні. Проте українські медіа почали створювати окремі проєкти спростування та розвінчування «інформаційного сміття» раніше, ніж це почали роботи державні

установи. Найчастіше це робиться шляхом перевірки інформації на правдивість, використовуючи факти та докази, які бувають доступні лише місцевим ЗМІ. Такі проєкти допомагають виявляти та доводити недостовірну інформацію, яка може впливати на думки та погляди громадян. Розвідка та спростування фейкових новин є важливим завданням для українських медіа, оскільки це допомагає зберігати свободу слова та підтримувати демократію в країні.

Для того, щоб успішно розкривати фейки, українські ЗМІ використовують різноманітні методи та інструменти. Однією з найбільш ефективних технік є ретельна перевірка інформації з декількох джерел, зокрема з надійних, які мають добру репутацію та є авторитетними. Другим важливим інструментом є використання технологій, таких як аналізатори тексту та соціальних мереж, які допомагають виявляти підроблені зображення, фейкові сторінки та інші ознаки неправдивої інформації. Ці методи дозволяють українським ЗМІ бути більш ефективними у своїй роботі та допомагають зрозуміти, які новини є потенційно сфальсифікованими.

У медіапросторі українські ЗМІ розпочали діяльність із розвінчування російських фейків, що загрожують свідомості населення. Нижче наведений перелік деяких з них:

1) Проєкт «Детектор медіа» MediaSapiens — це перший в Україні, заснований 2010 року, інформаційний інтернет-ресурс, присвячений підвищенню медіаграмотності цільової аудиторії у медійному світі [7]. Робота платформи ґрунтується на щоденному фактчекінгу та розвінчуванню російських фейків, поясненню різних маніпуляцій, протидії дезінформації та кібербезпеці.

Окрім цього, команда аналітиків «Детектор медіа» готує пояснення та спростування фейків на сайті за тегом #DisinfoChronicle, де розповідає про поширення кремлівської дезінформації та фіксує наративи, меседжі й тактики, які Росія використовує з 17 лютого 2022 року. Журналісти у своїх матеріалах займаються викриттями російських пропагандистів, пишуть про тактики та меседжі росіян у створенні фейків, пояснюють наративи, що спрямовані проти

українських переконань. Крім того, проєкт MediaSapiens охоплює широке коло тематик, що стосується інформаційної гігієни. Зокрема, фахівці інтернет-видання пишуть про медіаграмотність, кібербезпеку та маніпулятивні повідомлення, які ширяться в мережі. Редакція проводить моніторинг телемарафону «Єдині новини», виявляє порушення стандартів журналістики та інші позиції перевірки. Загалом, проєкт належить до ресурсів, яким довіряють та читають багато українців.

2) Hromadske.ua - українське інтернет-медіа, яке займається незалежною журналістикою та розкриттям пропагандистських кампаній РФ. У зв'язку з інформаційною агресією Росії від 2014 року, Команда медіа активно працює над розкриттям та розвінчуванням російських фейків. Особлива увага приділяється фактчекінгу, де журналісти детально перевіряють інформацію, яку поширюють російські пропагандистські медіа та соціальні мережі, та надають об'єктивну оцінку тому, наскільки вона є правдивою. У своїй роботі Hromadske.ua співпрацює зі світовими медіаорганізаціями, такими як Reuters, BBC та Deutsche Welle, щоб забезпечити якісніше та більш об'єктивне висвітлення подій в Україні та світі.

Крім того, Hromadske.ua проводить різноманітні розслідування та аналітичні матеріали щодо пропагандистських кампаній РФ та їхнього впливу на Україну. Вони також детально аналізують поширення фейків в українських медіа та соціальних мережах та надають рекомендації щодо того, як краще розпізнавати та запобігати їхньому поширенню.

3) Інститут масової інформації (ІМІ) — громадська організація, що займається реалізацією проєктів, спрямованих на посилення позитивного впливу медіа на населення в Україні. Одним із напрямів роботи редакції є викривання фейків та дезінформації, що ширяться в інформаційному середовищі. Команда ІМІ проводить аналітичні дослідження та спростовує фейки, що запускає в наш простір російська пропаганда [10].

4) Gwara Media — незалежне онлайн медіа, що висвітлює події в Харкові та Україні загалом [5]. До повномасштабного вторгнення команда займалася написанням інформації про культурні заходи, технології, креативи та українську реальність. Після початку російської агресії видання перекваліфікувало свою роботу, та почало писати безпосередньо про війну. Платформа слідує за соціальними змінами та створює власні інформаційні продукти. Одним із них є безплатний фактчекінговий бот «Перевірка», який виявляє фейкові новини. Такий ресурс діє на платформах Telegram та Viber. Алгоритм роботи доволі простий: потрібно запустити бота, надіслати текст, фото/відео або посилання на новину, яку слід перевірити та очікувати на повноцінну відповідь щодо повідомлення. Впродовж року війни, фактчек-бот перевірів близько 65 тис. запитів та виявив 10 тисяч фейків. Як зазначають розробники, їхньому продукту довіряють багато українських медіаресурсів.

Ці ЗМІ мають різні напрямки та підходи до роботи з російськими фейками, але вони всі спрямовані на розкриття та розвінчування пропагандистських кампаній Росії в Україні та у світі. Вони докладають зусиль для забезпечення інформаційної безпеки України та збереження демократії в країні. Зокрема, деякі з цих медіа використовують метод фактчекінгу, щоб перевірити правдивість інформації, яку поширюють російські пропагандистські медіа. Інші зосереджуються на дослідженні фейків та детальному аналізі їх поширення в українських медіа та соціальних мережах. Деякі засоби масової інформації надають простір для громадських дебатів та вільного висловлення думок, щоб забезпечити ширший обсяг інформації та допомогти громаді зрозуміти складні проблеми. Важливо зазначити, що українські медіа не займаються просто відповіддю на російські фейки, а розвивають власні стандарти та етичні правила для забезпечення найвищої якості інформації та її достовірності. Вони виступають за свободу слова та незалежність журналістики, щоб забезпечити громадський діалог та розвиток демократії в Україні.

РОЗДІЛ 3.

ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА В МЕДІАПРОСТОРИ

3.1. Правове регулювання боротьби з російськими фейками

Дезінформаційні кампанії Росії цілеспрямовано заплутують і підривають інформаційне середовище. Їхні зусилля спрямовані на те, щоб викликати плутанину, ускладнити зусилля з досягнення консенсусу та створити підтримку для цілей Росії, одночасно підриваючи легітимність відповіді України. Хоча такі зусилля можуть становити найбільший ризик у слабких демократіях, які мають справу зі складними історичними, суспільними та економічними проблемами, такими як Україна, підлив інформаційного простору з цією метою має руйнівні наслідки для всіх демократій. Розуміння того, як російський уряд контролює медіасередовище вдома та способи поширення неправдивої та дезінформації за кордоном, є життєво важливим для протидії загрозам для демократії та свободи слова.

За кілька місяців до того, як російські війська вторглися в Україну 24 лютого 2022 року, неправдиві наративи про Україну та її союзників, багато з яких пропагував дезінформаційний задум Кремля, вже поширювалися в інтернеті. Від оманливих тверджень про український геноцид, спрямованих проти російськомовних українців, до тверджень про те, що нацистська ідеологія керує політичним керівництвом України, ці тези та десятки інших були використані для виправдання повномасштабного вторгнення Росії в Україну. У такій ситуації правове регулювання інформаційного простору з боку державної влади вкрай необхідно та важливо для українського населення.

Україна протягом тривалого часу була об'єктом дезінформації з боку Росії, але анексія Криму та окупація Донбасу у 2014 році підштовхнули на новий рівень інтенсивності в створенні наративів різного ступеня брехні. Потік неправдивої та дезінформації з російських державних джерел збільшився напередодні та під час війни. Досвід України в боротьбі з російськими інформаційними атаками

вплинув на її реакцію та поточний контекст, хоча уряду потрібно буде продовжувати нарощувати стійкість до російської дезінформації протягом усієї війни та гарантувати, що він зможе протистояти їй у майбутньому.

На юридичному рівні наша країна запровадила ряд нормативно-правових актів, які забезпечують протидію російській пропаганді в медіасередовищі та сприяють інформаційній гігієні і національній безпеці держави в цілому. Дані впровадження у законодавчому полі слугують збереженню суверенітету країни. Зокрема, одним із ключових документів став Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [27]. Цей закон був прийнятий у 2015 році і передбачає заборону використання символіки комуністичного та нацистського режимів, а також публічну пропаганду цих ідеологій. Метою декомунізації стало: «недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, будь-яких дискримінацій за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України». У контексті боротьби з російською дезінформацією та фейками такий нормативно-правовий акт слугує фундаментом, адже став початком боротьби за правду та протидії пропагандистській діяльності.

Наступним важливим документом, що забезпечує захист в інформаційному просторі користувачів мережі — це Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [29]. Затверджений та опублікований у 2017 році, «цей Закон визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та

громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки». Захист в інформаційному медіасередовищі забезпечує Рада національної безпеки України, яка визначила Російську Федерацію одним із основних джерел, що загрожують національній безпеці України. Країна-агресорка активно реалізовує пропагандистську діяльність через застосування концепції протиборства, в основі якої лежить реалізація деструктивів в інформаційному полі українського суспільства. У Законі зазначені стратегічні цілі, що забезпечують безпеку користувачам та протидію російській медіаагресії.

У 2014 році Верховна Рада України опублікувала Закон «Про санкції», який розповсюджувався на іноземні держави (зокрема, Росію, яка окупувала АРК та східні регіони країни), що загрожують національній безпеці України [30]. Згідно з законодавчим актом, на території нашої держави заблоковано всі активи країни-агресорки, обмежено торговельні операції, транзити та пересування, заборонено поширювати медіа, що належать Росії та в цілому будь-яка діяльність іноземної держави, дії якої загрожують національній безпеці та суверенітету країни. До того ж цим Законом передбачено блокування російських медіа та інтернет-ресурсів, щоб уникнути кібератак на українські інформаційні платформи та поширення неправдивої пропагандистської інформації про перебіг розв'язаної війни, для дискредитації органів влади тощо. Окрім підтримки зусиль щодо розширення доступу до новин, Україна також обмежила доступ до російських державних ЗМІ, щоб зменшити їхній вплив для населення. Українські медіа (чи то суспільні мовники, чи то приватні мережі) історично були прямою конкуренцією з російськомовними ЗМІ. Фактично у 2020 році відсоток українців, які послуговуються російськими медіа, зріс до 17% з 13%, які були у 2019 році. 16 січня 2022 року, за місяць до російської атаки, набув чинності закон, який зобов'язує всі національні друковані ЗМІ виходити державною мовою України. Метою було протидіяти використанню російської мови (і впливу) у публічній сфері. Закон передбачав, що принаймні 90% ефірного часу

на національному телебаченні має бути українською мовою, а на місцевих каналах дозволено показувати не більше 20% неукраїномовного контенту.

Щодо контролю за діяльністю ЗМІ та обмеження використання інформації, що містить пропаганду або може завдати шкоди національній безпеці України діє Закон України «Про телебачення та радіомовлення», який контролює та впорядковує дії українських медіаресурсів щодо обмеження у поширенні інформації, яка є шкідливою для моралі та інтересів суспільства. Також Закон України «Про національну раду з питань телебачення і радіомовлення» встановлює процедури надання ліцензій на мовлення, а також проводить контроль за дотриманням законодавства про телерадіомовлення. РНБО України ввела під санкції три телеканали, пов'язані з нардепом Віктором Медведчуком: NewsOne, 112 Україна та ZIK. Володимир Путін є хрещеним доньки Віктора Медведчука, якого посадили під домашній арешт у травні 2021 року за звинуваченнями в державній зраді та спробі розкрадання державних ресурсів у Криму. У вересні 2022 року його відпустили до Росії в рамках великого обміну полоненими між двома сторонами. Телеканали Віктора Медведчука поширювали дезінформацію та наративи російського уряду про вакцини проти COVID-19, заяви про те, що Україна перебуває під зовнішнім управлінням (зокрема, через відносини України з Міжнародним валютним фондом), і що українське керівництво є «диктатурою». Щоб уникнути санкцій щодо цих мереж, Медведчук об'єднав свої телеканали в один – «Перший Незалежний». РНБО майже відразу заблокувала його від супутникового мовлення. Блокування ресурсу змусило канал перейти на ютуб, де висвітлення проросійських наративів продовжилося.

Важливою складовою боротьби з російською пропагандою є також сприяння розвитку української культури і мови. Розуміння важливості власної культури та мови сприяє зміцненню національної свідомості та здатності країни до самостійного розвитку. Верховною Радою було затверджено Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2019 році

[26]. Згідно з цим законом, українська мова є єдиним державним мовним символом України та повинна бути використовувана в усіх сферах державного життя, зокрема, в законодавстві, урядових документах, у судах, в адміністративних органах, в освіті, культурі, науці, засобах масової інформації та інших сферах. Установлені правила передбачають заборону використання владними структурами, місцевими органами та їх посадовими особами російської мови у мовленнєвому середовищі. Це означає, що українська повинна бути основною мовою у взаєминах з громадянами та організаціями. Таке впровадження зменшило безпосередній вплив російської пропаганди, яка поширювалася через державні медіа та інші урядові канали комунікації. Російська дезінформація та фейки стали менше поширюватися серед молоді в освітніх та культурних закладах, оскільки відповідно до Закону, українська мова має бути обов'язковою для навчального процесу.

До того ж це підвищило рівень знання української мови серед громадян, особливо серед молодих людей країни. Ще одна складова нормативно-правового акту передбачає підтримку розвитку та популяризацію української мови, що може збільшити зацікавленість громадян в українській мові та зменшити привабливість російських фейків. Закон про мову є важливим кроком у забезпеченні права громадян на використання української мови як державної, а також підтримці розвитку та зміцнення мовної ідентичності України.

Важливим інструментом в боротьбі з російською пропагандою та дезінформацією слід вважати Закон України «Про інформацію», який встановлює правові засади безпосереднього забезпечення громадян правом на інформацію та визначає порядок доступу до неї. У контексті боротьби з фейками та неправдивим фактажем, матеріали документа визначають обмеження на споживання контенту, де прослідковується оманлива інформація або та, що зашкодить життєдіяльності українців. Закон встановлює вимоги до обмеження доступу до інформації у випадках, коли це необхідно для захисту національної безпеки, прав та свобод інших осіб, дотримання законодавства та інших

важливих суспільних інтересів. Втім, відповідно до даного документу, в Україні діє принцип відповідальності за розповсюдження недостовірної інформації, що завдає шкоди правам, свободам та законним інтересам інших осіб або загрожує національній безпеці. Загальна мета закону полягає у забезпеченні належного рівня захисту прав громадян на інформацію, встановленні прозорих та принципових правил доступу до інформації та відповідальності за порушення закону. У боротьбі з російською пропагандою та дезінформацією, виконання закону про інформацію може бути надзвичайно важливим. Якщо правильно застосовувати його положення, це може допомогти зменшити кількість фейків, що розповсюджуються в Україні, та підтримати національну безпеку країни від інформаційної агресії з боку Росії.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії на територію України, у березні 2022 року Верховна Рада ухвалила два законопроекти щодо посилення кримінальної відповідальності за російську пропаганду та колабораціонізм. Згідно з законопроектом № 5101 владою забороняється будь-яким чином виправдовувати збройну агресію Росії проти України та називати її «внутрішнім конфліктом», «громадянською війною», говорити про «братні народи» та розповсюджувати проросійські наративи. Заперечення окупації України, прославлення окупаційних військ, колабораціоністів та інших структур Росії веде до кримінальної відповідальності. При цьому заборонено будь-які утворення політичних об'єднань, громадських організацій, які спрямовані на підрив української державності та суверенітету. А також пропаганда війни, мова ворожнечі, розпалювання насильства карається кримінальною відповідальністю.

Потік російської дезінформації та зриви, спричинені нею, значно зросли після вторгнення Росії в лютому 2022 року. У свою чергу відповідь України на загрозу російської дезінформації базується на прогресі, досягнутому у зміцненні інформаційного та медіасередовища з 2014 року, а також у створенні механізмів для безпосередньо реагувати на інформаційні загрози. До них належать зусилля з надання точної інформації, забезпечення того, щоб медіаорганізації могли

продовжувати діяльність, а також політичні зусилля щодо боротьби із загрозами, створеними російськими державними ЗМІ.

3.2. Співпраця з іноземними державами у боротьбі з російською пропагандою

Боротьба з російською пропагандою є складною проблемою, яка вимагає спільних зусиль від різних країн та міжнародних організацій. У цьому контексті співпраця з іноземними партнерами може бути надзвичайно корисною. З першого дня повномасштабного вторгнення РФ Президент України Володимир Зеленський проводив конференції з парламентами різних держав, зокрема у країнах Євросоюзу та США, щоб проінформувати іноземну спільноту щодо подій в Україні та залучити їх до спільної боротьби та допомоги українському народові в їхньому протистоянні. Промови Президента України до міжнародної аудиторії є важливою складовою зовнішньої політики країни та сприяють зміцненню дипломатичних зв'язків з іншими державами. У своїх висловлюваннях Володимир Зеленський зазвичай висвітлює актуальні питання політичного, економічного та соціального розвитку України, висуває ініціативи щодо співпраці, а також ділиться своїм баченням щодо глобальних проблем та викликів. Насамперед висвітлення подій війни — головна мета звернень до народу іноземних країн. Цей важливий інструмент дипломатії використовується для того, щоб привернути увагу світової спільноти до збройної агресії та залучитися підтримкою у боротьбі за мир та демократію в Україні.

Для боротьби з російськими фейками та пропагандою Україна намагається залучити держави Європейського Союзу. Зокрема, в грудні 2022 року в Брюсселі провели Форум ЄС-Україна «Протидія російським фальшивим наративам», до якої було залучено експертів з Польщі, Литви, Великої Британії та інших країн. Під час зустрічі представники неурядових організацій спільно обговорювали найефективніші методи протидії дезінформації. У рамках конференції

організації Люблінського трикутника, а саме Ініціатива громадянської стійкості (CRI), Інститут Костюшко та Детектор Медіа оприлюднили звіт, щодо пропагандистської діяльності та поширення російської дезінформації у Польщі, Литві та Україні. З початку повномасштабного вторгнення вищезазначені країни повноцінно допомагають нашій державі протистояти збройній агресії РФ та надають військову та політичну підтримку. З цієї причини російська пропаганда розповсюджується на громадян країн-союзників та проникає у їхню свідомість.

У Люблінському трикутнику, в якому у 2020 році об'єднали свої зусилля в протидії деструктивній ролі Російської Федерації Україна, Польща та Литва, головною метою стало зміцнення дипломатичних відносин та надання широкосторонньої підтримки та допомоги у політичному, військовому, культурному та соціально-економічному аспектах [17]. Цей союз надає змогу підтримувати інтеграцію України в ЄС та НАТО, а також виступає головним союзником у спільній боротьбі проти російської агресії в Україні. Трое президентів закликали міжнародну спільноту посилити санкції проти Російської Федерації через її безперервну агресію проти України та вкотре закликали Кремль деескалувати ситуацію, відвівши свої війська від кордонів України і тимчасово окупованих територій.

У спільному документі, який був оголошений на форумі ЄС-Україна з протидії дезінформації, можна виокремити ключові теми, що торкаються протидії фейкам та дезінформації Росії. Зокрема, представники громадських організацій порівняли вплив російської пропаганди на кожну із держав, що допомогло визначили основні джерела дезінформації, яка поширювалася в мережі. До того ж вони надали оцінки практикам з протидії фейкам та розглянули схожість та відмінність між ворожими наративами й повідомленнями, що публікувалися в інформаційних полях країн. Люблінський трикутник успішно бореться з російською пропагандою завдяки спільним інтересам та проявляє стійкість до ворожої діяльності в мережі. Підбиваючи

підсумки у звіті, експерти визначили декілька цілей російської пропаганди та дезінформації у вищезазначених країнах:

- накачування громадян негативними повідомленнями, щоб викликати в них песимізм щодо можливості розбудови кращого майбутнього;
- підриив довіри всередині груп країн і між групами;
- дискредитація міжнародної співпраці та солідарності.

Форум ЄС-Україна з протидії дезінформації відбувся за організаційного сприяння BRAND UKRAINE та Центру європейських досліджень імені Вільфріда Мартенса в партнерстві з Міністерством закордонних справ України та Представництвом України при ЄС.

Ще одним союзником у боротьбі з російською дезінформацією стала Хорватія, переговори з представниками якої відбулися в травні 2023 року. України стикнулася з новою хвилею пропаганди РФ та потребувала співпраці з країнами, задля боротьби проти ворожої агресії. Це питання обговорили заступники міністра культури та інформаційної політики України Галина Григоренко, Анастасія Бондар, Тарас Шевченко та Катерина Чуєва спільно з експрезиденткою Хорватії Коліндою Грабар-Кітаровіч та послом Республіки Хорватія в Україні Аніцою Джаміч. Головна мета зустрічі — домовитися про спільну протидію російській пропаганді та ворожим наративам у сферах інформаційного життя країни. Зокрема, представники обговорили різні практики та варіації боротьби з російськими нападами в мережі. На думку Колінди Грабар-Кітаровіч, інформаційна війна в Україні стає все складнішою і набуває все більших масштабів. Після візиту в Україну вона відвідала США і зустрілася з представниками американської адміністрації, членами Конгресу США та з впливовими політиками у Вашингтоні, Нью-Йорку у Бостоні, де закликала американську спільноту підтримати Україну і весь цивілізований світ у боротьбі з російською пропагандою.

На міжнародному рівні Україна продовжує залучатися підтримкою країн Європейського Союзу для спільної боротьби з пропагандою Росії та

дезінформаційними повідомленнями. У лютому 2023 року було запущено комунікаційну кампанію у партнерстві з МЗС України, МКІП України, МЗС Естонської Республіки, а також EUvsDisinfo — проєкту Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності. Ініціатива має назву Nations Against Disinformation («Нації проти дезінформації»). Цей креативний інструмент має на меті підвищити рівень обізнаності про небезпеку фейків та дезінформації, а також серйозність наслідків від їх «вживання». Головною ціллю розробників кампанії стало об'єднання країн та організацій для створення медіасередовища, де ворожа пропаганда не матиме аніяких можливостей проникнути у свідомість громадян. Виступаючи перед організаторами ініціативи «Нації проти дезінформації» Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба наголосив, що Україна має значний досвід у протидії дезінформації, сформований роками боротьби з російською пропагандою, тому зараз Україна виступає глобальним лідером у цій сфері, об'єднує держави та організації в протидії дезінформації, яка загрожує життю та безпеці мільйонів людей. Ініціатива Nations Against Disinformation об'єднала низку партнерів-однодумців саме з такою метою і відкрита для всіх, хто прагне захистити спільний інформаційний простір, просувати медіаграмотність та критичне мислення", — заявив міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба.

The Distortion Test — інструмент, який допомагає виміряти стійкість людини до дезінформації, тобто її здатність розрізняти правдиву інформацію від фальшивої. Ініціативу створили у рамках проєкту Nations Against Disinformation для всеосяжного розуміння наслідків дезінформації та важливості інформаційної гігієни суспільства. Як працює онлайн-тест зазначили розробники інструменту: «На початку тесту читачеві пропонується обрати та завантажити будь-яке власне зображення. Далі читач має відповісти на сім запитань пов'язаних з кількома нещодавніми дезінформаційними атаками, що мали місце в різних куточках світу. В результаті кожної правильної чи неправильно відповіді, залежно від

знань, читач зможе побачити поступове викривлення завантаженого зображення. Ця візуалізація відображає спотворення нашого бачення повсякденної реальності, яке відбувається кожного разу, коли ми споживаємо фейкову інформацію».

Російська пропаганда та дезінформація мають величезний потенціал для впливу на світову громадську думку, що може призвести до негативних наслідків для безпеки та стабільності у світі. Україна, як країна, яка потерпає від агресії Росії, є особливо вразливою до такого впливу, тому співпраця з іншими країнами є важливим інструментом у протидії цим загрозам. Ефективна співпраця між Україною та іншими державами допоможе в ряді способів, включаючи обмін знаннями та досвідом, об'єднання ресурсів та підвищення ефективності заходів з протидії російській дезінформації. Співпрацювавши на міжнародному фронті, можна створити сильний і єдиний фронт проти російської пропаганди та дезінформації, який матиме вирішальне значення для захисту своїх громадян та підтримки глобальної безпеки.

3.3. Методи виявлення фейкової інформації

В інформаційному просторі, який захопила дезінформація, нам допомагають захиститися фактчекінгові організації та ресурси. Вони налаштовують інструменти перевірки фактів та оберігають медіапростір від брехні. Команди аналітиків розвінчують велику кількість фейкової інформації, тим самим "відкриваючи очі" українцям на безпрецедентну оману. Різноманіття ботів та платформ для виявлення фейків існують в умовах сьогодення, адже з початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України кількість пропаганди та російських наративів збільшилася в декілька разів, порівнюючи з минулоріччям.

Проте кожному українцю слід самостійно виявляти брехню та вирізняти правдивий фактаж від замаскованої дезінформації. Щодня ми споживаємо

занадто багато інформації щодо тієї чи іншої ситуації в країні. Заходимо в соціальні мережі та переживаємо всі ті події, що містяться в текстових повідомленнях або ж на фото-/відеоматеріалах. Інформація відверто емоційного характеру наносить згубну дію на наш психологічний стан, тому слід ретельно фільтрувати те, що засвоюємо. Фейки можуть бути поширені через соціальні мережі, електронну пошту, месенджери, сайти та інші канали зв'язку. Часто фейки мають сенсаційний характер або містять емоційно заряджену інформацію, яка спонукає людей до реакції, поширення чи коментування. Міністр закордонних справ та дипломат Дмитро Кулеба у своїй книжці «Війна за реальність. Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот» зазначає: «Одним з ключових аспектів боротьби з фейками є збільшення критичності та медійної грамотності населення. Люди повинні розуміти, як працюють медіа та які механізми використовуються для маніпуляції громадською думкою». Щоправда, у світі, де інформаційний шум є нормою, важливо навчитися відрізняти важливе від непотрібного. Нам слід вміти фільтрувати інформацію та шукати правдиві джерела. Щоб не загубитися в медійному смітнику, необхідно перевіряти все, що трапляється в мережі Інтернет. Засоби масової інформації можуть несвідомо (а, можливо, й цілком в здоровому глузді) публікувати фейки та брехню, вестися на емоційні заголовки й поширювати проросійські наративи. Дмитро Кулеба наголошує, що слід дотримуватися чотирьох «не»: «не дивуватися нічому, не вірити в інформацію з першого погляду, не брати все близько до серця й не поспішати з оцінками» [15, 41]. Рекомендовано мати перелік перевірених джерел, яким можна довіряти. Зокрема, до таких ресурсів необхідно віднести офіційні платформи міністерств, Офіс Президента, міських та військових адміністрацій.

А. Моль пише про ЗМІ: «Вони фактично контролюють всю нашу культуру, пропустивши її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особисту вагомість, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюючи іншу, поляризують таким чином все поле культури. Те, що не

потрапило до каналів масової комунікації, сьогодні майже не впливає на розвиток суспільства. Отже, сучасна людина не може оминати впливу ЗМІ» [20, 65]. Варто пам'ятати, що медіа — четверта гілка влади, яка керує суспільством та може вплинути на свідомість користувачів мережі. Керуючись цією думкою, слід ретельно відбирати ЗМІ, оскільки якісні канали не дозволяють собі писати новини або критику, базуючись на анонімних джерелах. Журналісти спираються на перевірені джерела інформації та не допускають поширення фейків. Медіаграмотність населення ґрунтується на вмінні аналізувати отримані матеріали, перш ніж поширювати в маси. Критичне мислення суспільства допомагає контролювати інформацію в мережі, відмежовувати фейки від правди.

Цінування власного часу та уваги, а також безпека психологічного здоров'я може стати одним із найкращих способів інформаційної гігієни в Інтернеті. Оксана Мороз, засновниця ініціативи «Як не стати овочем» та авторка книги «Нація овочів? Як інформація змінює мислення та поведінку українців», дає поради як захиститися від інформаційних вірусів. Зокрема, вона наголошує, що перед тим, як витратити більше часу на читання чи перегляд ЗМІ або відео на ютубу, варто поставити собі три запитання: «Чи це те, що покращить моє реальне життя і зробить мене розумнішим? Чи вирішує це мої проблеми? Чи дає це мені поштовх до розвитку/мотивації?» Відведення певного часу на перевірку новинних ресурсів та каналів допоможе зменшити емоційне напруження, оскільки попередить надмірну реакцію на ті чи інші події [21, 125].

Фейки можуть стати зброєю у руках тих, хто прагне змінити світ навколо себе. Але вони можуть бути й засобом захисту від маніпуляцій та впливу. Все залежить від того, як ми використовуємо їх. Варто позбуватися своєї тісної інформаційної бульбашки — стану, коли людина знаходиться в полоні інформації, що підтверджує її власні уявлення та думки, ігноруючи альтернативні точки зору та факти, які не підтверджують її поглядів. Це може призвести до спотворення реальності та ускладнення комунікації з людьми з різними думками. Насамперед необхідно прийняти той факт, що ми живемо в

епоху інформаційної війни. Російська пропаганда просочується в медіапростір українців на підсвідомому рівні, тому суспільству складно відрізнити оману від правди. Щоправда слід вести із собою так званий внутрішній діалог: ставити запитання та не обов'язково на них відповідати. Проте це дасть розуміння того, що насправді російські фейки можуть зустрітися нам в абсолютно всіх сферах життя. Хорошим тренуванням власного критичного мислення стане спілкування з людьми, що мають різні точки зору. Таким чином це допоможе зрозуміти позиції інших людей та розширити власні знання на різні тематики. Бути критичним до своїх думок та переконань — ось що стане в нагоді при аналізі того чи іншого повідомлення. Приймати нову інформацію та розглядати її різнобічно, перевіряти факти та довідку. При цьому варто зберігати відкритість до нових ідей та думок.

Методом виявлення фейкової інформації також можна вважати перевірку тону наданого повідомлення. Тон — це емоційний настрій, який може виражатися через вибір слів, фраз і тональність тексту. Фейкові новини мають певний тон, який є провокаційним або емоційно зарядженим. Це зроблено, щоб привернути увагу або підштовхнути читачів до певної реакції. Зрештою є бот, за допомогою якого можна перевірити фейкову інформацію. Достатньо вислати на адресу бота в телеграм чи вайбер новину, і протягом 24 годин можна одержати відповідь, чи варто довіряти цій інформації [22].

Ми живемо в епоху постправди — сучасній культурній тенденції, де емоції та переконання мають більшу вагу, ніж об'єктивні факти. У цій епосі люди все менше спираються на докази та раціональні аргументи, а все більше вірять у те, що хочуть вірити [2, 17]. Це зумовлено різними факторами, зокрема висхідною кількістю інформації та широкою доступністю новин та думок через соціальні мережі та інтернет. Люди стикаються з великою кількістю новинних матеріалів, тому звертають увагу лише на те, що здатне зацікавити їх та сприйняти як істину. Крім того, багато людей перестали довіряти традиційним джерелам інформації, таким як ЗМІ та наукові дослідження. Вони натомість вірять власним

переконанням та думкам. Якщо інформація емоційна та подобається споживачам, вони схильні вірити в її правдивість. Коли повідомлень надто багато, і ми мусимо висловлювати власну думку про будь-що, тоді спрощуємо роботу нашого мозку, не вступаємо в суперечки, а довіряємо своїй інтуїції. Це може мати серйозні наслідки для суспільства, оскільки від нього залежить якість наших рішень та дій. У цьому контексті важливо визнати роль фактів та доказів у прийнятті рішень і забезпечити, щоб вони були доступні для всіх.

ВИСНОВКИ

Епоха інформаційної війни перетворила наше сьогодення на світ фейків та маніпуляцій. Російська пропаганда заповнила український медіапростір та глобалізує свої масштаби. За допомогою соціальних мереж та інтернету інформаційні війська Російської Федерації можуть використовувати засоби масової інформації для поширення неправдивих тверджень та збільшення свого впливу на суспільство. Україна потерпає від кібератак та погроз, проте ефективно бореться з ними. Державні установи запроваджують закони та підзаконні акти, які регулюють порядок надання інформації, перевірки та поширення в маси. Громадські організації створюють власні фактчекінгові проєкти і протидіють російській дезінформації. Медіа започатковують власні системи перевірки фактів, співпрацюють з іншими компаніями та державою задля демаскування пропаганди з боку РФ. Україна вдало кооперується з іноземними країнами та обмінюється досвідом у боротьбі з дезінформацією.

У магістерському дослідженні проаналізовано український досвід боротьби з російськими фейками та пропагандою, зокрема визначено методологію щодо протидії пропагандистським матеріалам, їхні техніки виявлення та фактчекінгу повідомлень, що містять оманливий характер. Ворожі інформаційні атаки регулярні в українському інформаційному просторі, тому владні структури виробили власну протидію щодо фейків, ботоферм, ПІСО та кібератак. Створення Центру протидії дезінформації при РНБО та Центру стратегічних комунікацій стало головною стратегією від державних установ. У роботі досліджено безпосередню працю цих організацій, проаналізовано технології протидії російській дезінформації.

Аналіз українського досвіду боротьби з російськими фейками показав, що це складний і багатогранний процес, який вимагає комплексного підходу та взаємодії всіх суспільних структур. Зокрема, успішну боротьбу з фейками можна досягти шляхом посилення медіаосвіти серед населення. Громадськість повинна

бути готовою до інформаційних атак і вирізняти правдиву інформацію від фейкової, розуміючи методи їх поширення. Державні інституції повинні забезпечувати своєчасну та ефективну реакцію на інформаційні загрози, а громадські організації — допомагати у поширенні правдивої інформації та боротьбі з фейками. Співпраця між владними структурами та недержавними установами вкрай важлива для збереження інформаційної гігієни суспільства. Варто зазначити, що ефективна боротьба з фейками потребує співпраці між різними секторами суспільства, включаючи державні структури, ЗМІ, громадські організації та активними громадянами. Важливо створити сприятливе середовище для вільних та об'єктивних медіа, забезпечити доступ до достовірної інформації та сприяти розвитку критичного мислення.

Важливо пам'ятати, що боротьба з фейками є безперервним процесом, який потребує постійного оновлення та адаптації стратегій. Український досвід показує, що ефективна протидія дезінформації потребує постійного моніторингу та аналізу ситуації, а також готовності до швидкої та відповідної реакції на нові виклики та загрози.

Аналізуючи роль фейків в інформаційній війни, важливо визначити їхні ключові функції та впливи на масову свідомість. Фейки використовують для дестабілізації політичного середовища, провокації соціальних конфліктів та підриву довіри до державних інститутів. Це особливо актуально під час війни, коли ворог намагається ослабити єдність українського суспільства, підірвати віру в перемогу. Фейкова інформація використовується як технологія для впливу на свідомість людей в Україні та за кордоном, особливо в тих країнах, які підтримують нашу країну в боротьбі з загарбницькою війною Росії.

Адже неправдива інформація може призвести до виникнення конфліктів у таборі союзних країн, до непорозуміння між народами, що підтримують Україну в її оборонній війні з ворогом. Фейки впливають на психологічний стан суспільства, формуючи спотворене уявлення про реальні події та явища. Їхня

роль у формуванні громадської думки та вплив на масову свідомість важко переоцінити, особливо в умовах воєнної агресії та інформаційної війни.

Фейки – поширена технологія, яку використовують російські інформаційні війська проти України та країн північноатлантичної співдружності, які допомагають нашій країні вистояти у війні. Фейкові новини – поширена маніпулятивна технологія в інформаційній війні, тому фактчекінгові організації виконують важливу роль у розвінчуванні новинних фейків. Такі фактчекінгові інформаційні платформи, як StopFake, «Вокс Чек», «По той бік новин», «НотаЄнота», «Без брехні», Інститут масової інформації спеціалізуються на розвінчуванні брехні, яку щодня продукують російські спецслужби і пропаганда для кожної країни. Наразі Україна займає почесне перше місце в списку російських ворогів, тому лєвова частка брехні щодня поширюється в українському медіапросторі.

Щоб уявити роботу кожної фактчекінгової інформаційної платформи в Україні, варто навести приклад лише одного сайту StopFake, який у рік повномасштабного нападу Росії на Україну щомісяця на своєму сайті оприлюднював від 50 до 100 публікацій, в яких демонструвалися результати перевірок. У більшості публікацій журналісти спростовували фейкову російську пропаганду щодо України.

Розвінчуючи російські фейки, працівники фактчекінгових сайтів часто використовують відео і фотографії. Наприклад, російські пропагандистські телеграмканали в 2022 році поширили брехливу інформацію, посилаючись на відео цілодобового російського пропагандистського каналу НТВ, в якому було показано, що в Херсоні люди масово переходять з гривні на рублі. Так прокоментував свій сюжет російський телеведучий Артем Колодкін, але при цьому на НТВ було показано відео російського міста Єйськ. Цей фейк відразу помітили українські глядачі, які впізнали російське місто. Так, у мережі з'явився відеофрагмент, де невідомий чоловік говорить за кадром: «А я думав, я в Єйську

живу, а це, виявляється, Херсон!» На підтвердження цього журналісти надали знімок із Гугл-карт, де збігаються деталі архітектури будівель.

В інформаційній війні фейки виконують важливу роль. Їхнє завдання – сіяти паніку, розколювати суспільство, підривати репутацію ЗСУ, викликати зневіру в здатність України перемогти ворога. Відтак фейки стають ефективним інструментом впливу на загальну думку, зокрема у формуванні публічної думки під час конфліктів, політичних чвар і особливо під час війни.

Формування сучасного медіаосвітнього простору неможливе без якісної підготовки вчителів, готових розвивати медіаграмотність своїх учнів. Вимоги до професійної підготовки педагога у зв'язку зі змінами в освітньому середовищі під впливом включення до освітніх програм дисциплін, пов'язаних із медіакультурою, вимагають підготовки в українських вузах фахівців відповідної спеціалізації.

Медіаосвіта почала реалізовуватися в нашій країні 2016 року з появою Концепції впровадження медіосвіти, схваленої Національною академією педагогічних наук України. Вона базується на Паризькій програмі-рекомендаціях з медіаосвіти ЮНЕСКО, прийнятої 22 червня 2007 року та інших документах, таких, як резолюція Європарламенту про медіаграмотність від 17 червня 2011 року, Паризькій декларації ЮНЕСКО з медіаграмотності в цифрову епоху від 28 травня 2014 року.

У 2013 році на сайті з медіаосвіти Міжнародного благодійного фонду «Академія української преси» створено спеціальний портал «Медіаосвіта і медіаграмотність». А з 2014 року Академія української преси та Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України разом з Центральною бібліотекою для юнацтва запровадив навчальну гру з медіаосвіти «Медіазнайко».

В Україні вийшов друком підручник для вузів «Медіаосвіта та медіаграмотність» (редактори-упорядники В.Ф.Іванов, О.В. Волошенюк).

Медіаосвіта інтегрована в шкільний підручник для 6 класу «Всесвітня історія. Історія України» різних авторів.

Без розвитку критичного мислення та медіаграмотності неможливо успішно протистояти фейкам, ІПСО, пропаганді, тому фактчекінгові громадські організації, які на своїх сайтах розвінчують російську пропаганду і фейки, роблять серйозний внесок у розвиток критичного мислення населення і розвивають здатність у людей перевіряти кожен інформаційний повідомлення, яку людина почула від інших, співставляючи її з різними джерелами. Тому фактчекінгова діяльність Національної спілки журналістів України, Інституту масової інформації, організації «Антологія Брехні», «StopFake», «По той бік новин», «Детектор медіа», «Інтерньюз-Україна» та інших організацій допомагають у розвитку критичного мислення в нашій країні, на щоденних прикладах вчать розпізнавати ворожу брехню в медійному просторі, піднімають рівень медіаграмотності в Україні.

Одним із напрямів розвитку українського суспільства є теорія розвитку критичного мислення, яку в Україні репрезентують дослідження В.Ф.Іванова та Г.Г.Почепцова. Сучасне розуміння критичного мислення у межах медіаосвіти сформулювала Г.В.Онкович, проаналізувавши розуміння та визначення різних авторів, вона сформулювала поняття критичного мислення стосовно системи функціонування медіа в соціумі.

Відтак в Україні одночасно розвивається фактчекінг та закладаються основи розвитку критичного мислення, яке включає асоціативне сприйняття, синтез, аналіз, оцінку механізмів функціонування медіа в соціумі, співставляючи прочитане, почуте чи побачене з різними джерелами інформації, аби перевірити достовірність інформації.

Вплив фейків на суспільство, політику та громадську думку є значущим і викликає негативні наслідки. Протидії фейкам на рівні суспільства та держави передбачають розробку та впровадження стратегій взаємодії між державою і суспільством, змушуючи їх разом із ЗМІ, медіаосвітою, фактчекінгом протидії

інформаційним загрозам.

У поширенні фейків негативну роль відіграють також ЗМІ, які іноді використовують неперевірену інформацію, травмуючи цим масову свідомість. Отож поширення фейків через різні канали інформації негативно впливає на довіру суспільства до медіа та владних структур. Відчуття невизначеності та недовіри може викликати соціальний розлад та погіршення якості прийняття рішень у політичному та громадському житті. Незважаючи на те, що в Україні багато робиться в розвитку фактчекінгу і критичного мислення, потрібно розвивати культуру інформаційного простору, утверджуючи стандарти перевіреного та виваженого подання інформації.

У сучасному суспільстві дедалі більшого значення набувають соціальні мережі. Їх використовують в якості нових медіа для інформування населення, розваг, саморозвитку, для розміщення творів мистецтва та самоствердження. Соціальні мережі формують громадську думку, піднімають рівень політичної культури, вони є інструментом визначення настрою суспільства, його єдності. Швидкість їх роботи наразі часто перевищує оперативність традиційних медіа. Активне використання сучасних каналів інформації передбачає відповідну підготовку масової аудиторії. Однак мережевий інтелект, інтенсифікуючи соціоекономічні процеси, підсилює і протиріччя, бо створює нові передумови економічної та соціальної нерівності і ставить перед суспільством нові виклики: інформаційні війни, маніпуляції, введення в оману, розкол країни, підрив її безпеки, тому перед сучасною людиною проблемою для її виживання є вироблення високого рівня медіакультури і медіагігієни, формуванням яких має займатися освіта. І це особливо гостро відчувається під час російсько-української війни, яка стала екзистенційним викликом українській нації і Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Бабій І.В. Українська блогосфера як відображення соціокультурних процесів//URL:https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/7518/1/2020_Babii_I-Ukrainska_blohosfera_yak_vidobrazhennia_16-19.pdf__ (дата звернення: 12.12.2024).
- 2.Богущ В.М., Юдін О.К. Інформаційна безпека держави. К.: МК-Прес, 2005. 432 с.
- 3.Васильєва А.С. Блоги як новий засіб масової інформації в Україні// Молодий вчений. 2017. №12 (52). С. 119-121.
- 4.Вокс Україна// URL: <https://voxukraine.org/> (дата звернення: 12.12.2024).
- 5.Гвара медіа// URL: <https://gwaramedia.com/> (дата звернення: 12.12.2024).
- 6.Дезінформація під час російсько-української війни// URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 12.12.2024).
- 7.Детектор медіа// URL: <https://detector.media/> (дата звернення: 12.12.2024).
- 8.Доброєр Н. Комунікативний простір блогосфери в сучасній культурі/ Н.Доброєр// Аркадія, 2014. №3. С.21-24.
- 9.Запуск нового креативного інструменту з протидії дезінформації: Nations Against Disinformation// URL: <https://mfa.gov.ua/news/nations-against-disinformation-zapusk-novogo-kreativnogo-instrumentu-z-protidiyi-dezinformaciyi> (дата звернення: 12.12.2024).
- 10.Інститут масової інформації// URL: <https://imi.org.ua/> (дата звернення: 12.12.2024).
- 11.Коваль Д. О. Інформаційна війна Російської Федерації проти України: оцінка міжнародного співтовариства / Д. О. Коваль, Т. Р. Короткий // Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: [монографія] / Д. О. Коваль, Т. Р. Короткий. К.: Українська асоціація міжнародного права, 2014. 863 с.
- 12.Кокарчі Ю.А. Соціальні мережі як чинник політичного впливу в умовах розвитку демократичної політичної культури//

- <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34505/100431166.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 12.12. 2024).
13. Коноплицький С. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз: дисертація к. соц. н. К., 2006. 154 с.
14. Конференція «Протидія російським фальшивим наративам. Форум Україна-ЄС з протидії дезінформації»// URL: <https://www.kmu.gov.ua/events/6-hrudnia-konferentsiia-protydiia-rosiiskym-falshyvym-naratyvam-forum-ukraina-ies-z-protydii-dezinformatsii> (дата звернення: 12.12.2024).
15. Кулеба Д. Війна за реальність. Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот / Дмитро Кулеба. К.: #книголав, 2019. 384 с.
16. Лазарук К. "ВІЙНА З ФЕЙКАМИ" ТА ШИЗОФАШИЗМ. ЯК РОСІЯ СТВОРЮЄ ТА ПОШИРЮЄ ДЕЗІНФОРМАЦІЮ//URL: <https://imi.org.ua/monitorings/vojna-s-fejkamy-ta-shyzofashyzm-yak-rosiya-stvoryuye-ta-rozpovsyudzhuye-dezinformatsiyu-i46806> (дата звернення: 12.12.2024).
17. Люблінський трикутник. Вікіпедія// URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 12.12.2024).
18. Міський В. Євген Федченко, StopFake: «Одне із завдань дезінформації — породження і просування сумнівів»// URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29674/2022-06-16-ievgen-fedchenko-stopfake-odne-iz-zavdan-dezinformatsii-porodzhennya-i-prosuvannya-sumniviv/> (дата звернення: 12.12.2024).
19. Міський В. Психотерапевтка Марія Фабрічева: «Віра у фейки — це фасад, за яким схована конструкція світогляду. Її нелегко змінити»// URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29765/2022-07-02-psykhoterapevtka-mariya-fabrichева-vira-u-feyky-tse-fasad-za-yakym-skhovana-konstruktsiya-svitoglyadu-ii-nelegko-zminyty/> (дата звернення: 12.12.2024)
20. Моль А. Соціодинаміка культури / Л.: Априорі, 2021. 224 с.

21. Мороз О. Нація овочів? Як інформація змінює мислення і поведінку українців / Оксана Мороз. Київ: Vivat, 2021. 256 с.
22. Перевірка — бот, який виявляє фейкові новини// URL: <https://gwaramedia.com/perevirka-razom-smozhemo/> (дата звернення: 12.12.2024).
23. Пітерсон Д. 12 уроків життя. Як подолати хаос. К.: Наш формат, 2019. 319 с.
24. Погребняк І. В. Перспективи розвитку блогосфери як прикладної галузі в інтернет-комунікаціях. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39900/1/I_Pohrebniak_TNU_2.pdf (дата звернення: 12.12. 2024).
25. По той бік новин// URL: <https://behindthenews.ua/> (дата звернення: 12.12.2024).
26. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
27. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
28. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
29. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-viii#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
30. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII : станом на 28 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
31. Созанська Яна. Блогосфера під час війни: що змінилося і яке майбутнє популярної професії?//URL: <https://mediavista.com.ua/archives/4475> (дата звернення: 12.12. 2024).

- 32.Фактчек-проект «Без Брехні»// URL: <https://without-lie.info/> (дата звернення: 12.12.2024).
- 33.Функції та структура блогу. URL: <https://studfile.net/preview/2425972/page:3/> (дата звернення: 12.12.2024).
- 34.Центр протидії дезінформації// URL: <https://cpd.gov.ua/#> (дата звернення: 12.12.2024).
- 35.Центр стратегічних комунікацій// URL: <https://spravdi.gov.ua/> (дата звернення: 12.12.2024).
- 36.Цибуля Оксана. Російська пропаганда в Україні: що відбувається в Україні та чого чекати далі // URL: <https://informer.ua/uk/roziyska-propaganda-v-ukrajini-shcho-vidbuvayetsya-v-ukrajini-ta-chogo-chekati-dali> (дата звернення: 12.12.2024).
- 37.Чорномаз М.А. Блогосфера у сучасному медійному просторі// URL: <http://95.164.172.68:8080/khkda-kxmlui/handle/123456789/1720> (дата звернення: 12.12. 2024).
- 38.Шевченко Л. С. Українська блогосфера як дзеркало соціокультурних процесів. Результати дослідження користувачів «Живого Журналу»/ Л. Шевченко // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. № 4. Львів, 2010. С. 37-52.
- 39.Шпиґа П.С. Основні технології та закономірності інформаційної війни [Текст] / П.С. Шпиґа, Р.М. Рудник // Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 8. С. 326-339.
- 40.Що таке блог та навіщо він потрібен? URL: <https://wordpress.co.ua/stvoryty-blog-na-wordpress/1-what-is-blog-is-it-usefull> (дата звернення: 12.12. 2024).
- 41.Як іноземні агенти поширюють кремлівську пропаганду — Центр протидії дезінформації// URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=99232> (дата звернення: 12.12.2024).

42. Як органічно просувати та розвивати свій блог на ютуб. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/837271.html> (дата звернення: 12.12.2024).
43. Як перекладається слово блог українською// <https://slovotvir.org.ua/words/blog> (дата звернення: 12.12.2024).
44. BERGENGRUEN V. Inside the Kremlin's Year of Ukraine Propaganda// URL: <https://time.com/6257372/russia-ukraine-war-disinformation/> (дата звернення: 12.12.2024).
45. LEZZI I. Fake news and national security: re-build trust and social resilience in the Post-Truth era// URL: <https://www.medialaws.eu/fake-news-and-national-security-re-build-trust-and-social-resilience-in-the-post-truth-era/> (дата звернення: 12.12.2024).
46. Perez C. Information Warfare in Russia's War in Ukraine// URL: <https://foreignpolicy.com/2022/08/22/information-warfare-in-russias-war-in-ukraine/> (дата звернення: 12.12.2024).
47. Russian Social Media Influence / [T. Helmus, E. Bodine-Baron, A. Radin та ін.]. – Santa Monica, Calif: RAND Corporation, 2018. 149 с. (Research Reports).
48. StopFake// URL: <https://www.stopfake.org> (дата звернення: 12.12.2024).
49. Wesolowski K. Fake news further fogs Russia's war on Ukraine// URL: <https://www.dw.com/en/fact-check-fake-news-thrives-amid-russia-ukraine-war/a-61477502> (дата звернення: 12.12.2024).
50. Words and Wars: Ukraine facing Kremlin propaganda / [A. BABAK, T. MATYCHAK, V. MOROZ та ін.]. Kyiv: NGO Internews Ukraine, 2017. 65 p.